

Lamed

*List za radoznaće
Izabrao i priredio Ivan L Ninić*

Godina 14

Broj 6

Jun 2021.

Tomislav Marković

Šejtan je vodio rat na prostoru bivše Jugoslavije

Photo: Lična arhiva

Ibrahim Hadžić nije samo veliki pesnik, već i posvećeni istraživač prirode, (pogotovo gljiva i noćnih leptira), leksikograf, prevodilac, mikolog, a široj javnosti je poznat i kao dugogodišnji urednik legendarnog Školskog programa iz najslavnijih dana Televizije Beograd. Rođen je 1944. godine u Rožajama, objavio je petnaestak knjiga poezije, dve knjige proze, deset knjiga o gljivama i jedno leksikografsko delo – „Rožajski rečnik“. Dobitnik je brojnih nagrada za poeziju: *Isidora Sekulić, Milan Rakić, Biljana Jovanović, Pero Ćamila Sijarića, Risto Ratković, Bosanski stećak*. O pesništvu Ibrahimova Hadžića pisalo je na desetine književnih kritičara, a objavljen je i zbornik „Boja okoline“ koji je priredio Dragoljub Stanković. Povodom Hadžićeve poezije prevoditeljka i eseistkinja Milica Nikolić pisala je o „manjin-

skom osećanju života“, „doživljaju čoveka koji nosi beleg izopštenosti“ i o „izopštenosti kao sudbinskom određenju života i poezije“.

Photo: Ibrahim Hadžić

Verujem da je sve što se događa u prirodi neponovljivo, originalno. Verovatno je reč o mojoj senzibilnosti i posvećenosti čudu života, o mom strasnom interesovanju za sve što me okružuje.

Stanković veli da Hadžićeva „ljubav prema svemu životu... nije mogla da ne progovori, da ne propeva o ništiteљima života i svega onoga što je ovoj pesničkoj i ljudskoj svesti sveto“. Otuda u Hadžićevom delu naporedo stoje pesme o prirodi, panteistički opijene čudom života i postojanja, i angažovane pesme koje govore o otmici u Štrpcima, „herojima građanskog rata“ i balkanskom satiranju. Društveno i političko zlo o kojem ponkad piše, Hadžić je devedesetih godina osetio i na svojoj koži, kada je bio izložen šikaniranjima i pretnjama smrću zbog nepodobnog imena, da bi na kraju bio primoran da napusti Televiziju Beograd koja se pretvorila u propagandnu mašineriju Miloševićevog režima. Uprkos bitisanju „na strašnom mestu“, Hadžićevom poezijom dominira duh blagosti i nežnosti prema svemu postojećem, prema svim sitnicama i krupnicama života. To je, kao što piše Marjan Čakarević, „redak primer etike u poeziji“, i to one istinske, nepatvorene koju čini

„niz svakodnevnih, naoko malih razumevanja za druge, i različite, za tuđe drame i nevolje“. U jednom intervjuu pre nekoliko godina Hadžić je rekao: „Posmatram svijet i nastojim da uočim ono što drugi ne vide“. Ta druga, manje vidljiva strana sveta glavna je tema svakog razgovara sa Ibrahimom Hadžićem.

Nedavno je ukinuto vanredno stanje, a sa njim i diskriminativne mere kojima ste bili pogodeni, jer je gradanima Srbije starijem od 65 godina bio potpuno zabranjen izlazak. Kako sada gledate na taj period prinudnog kućnog pritvora? Da li je sve čemu smo bili izloženi bilo zaista neophodno ili je to bio samo još jedan igrokaz moćnika na vlasti?

Nas, koji smo bili u izolaciji/samoizolaciji, nazvali su herojima: *Budi heroj, ostani kod kuće*. Mi smo bili heroji poslušništva i za to smo od države, mi stariji od 65 godina, dakle penzioneri, nagrađeni sa 100 evra u protivdinarskoj vrednosti. Sebi sam ličio u kućnom pritvoru (bez nanogice) na pantera iz sjajne Rilkeove pesme posvećene zveri u kavezu, kojoj rešetke mute vidik. Ceo dan sam prelazio od jednog prozora do drugog i posmatrao opusteli grad. A to što smo posle dva meseca neizlaska iz stana zaboravili da hodamo, nikom ništa (juče sam video rezultat toga na jednom starcu, mom ispisniku, koji je imao raskrvavljenu glavu jer je pao kada je izašao iz kuće da malo prošeta). Doktori (epidemiolozi, psihijatri i sl.) su nas izveštavali o stanju na terenu i prema partijskim direktivama usmeravali, a ni na kraj pameti im nije palo (ili im je palo a nisu smeli to da izuste) da nas posavetuju da izademo iz kuće i da uz neke obrasce ponašanja, istegnemo noge.

Tokom vanrednog stanja napisali ste i objavili ciklus pesama pod nazivom „Korona katreni“. Jedna od pesama glasi:

*„Zeleno je svetlo, nikog nema da prođe,
Crveno svetlo, nikog nema da stane,
Žuto je nevažno,
Jer već nekoliko dana traje policijski čas“.*
Kako vam izgleda svet u kojem smo se obreli zbog pandemije?

Pisanje „Korona katrena“ mi je bilo vrlo zanimljivo i terapeutsko. Pesmice sam pisao za prijatelje, i oni su manje-više pozdravili taj moj svet gledan sa terase sa četvrtog sprata. Drugo, vanredne mere i policijski čas delovali su mi kao čudo. Odjednom sam se našao u opustelom dvomilionskom gradu, udaljen od dece i prijatelja. Stvarnost mi je bila magličasta, kao san. Taj sićušni pandemon nametnuo nam je pandemiju, blokirao je život na planeti. Moji izlasci na terasu, završavali su se povratkom u stan sa katrenom o stvarnosti. Opisivao sam ono što sam u tim trenucima video, doživeo ili domislio:

*Ogluveo sam, policijski je čas,
Napolju je grobna tišina*

*A ja jasno čujem topot 7.000 kineskih glinenih ratnika
Kako jurišaju na svet od Sjena grada.*

Prošle godine izašla Vam je u Crnoj Gori knjiga izabranih i novih pesama „Krugovi“ koja predstavlja presek Vašeg pedesetogodišnjeg pesničkog rada, od prve zbirke „Harfa vasiona“ iz 1970. do današnjih dana. Kako je izgledalo Vaše stupanje u književni život? Da li biste mogli da uporedite to vreme sa današnjim, s obzirom da se u međuvremenu sve promenilo: država, društveno uređenje, književna scena..?

Pa, evo da iskoristim vašu najavu moje nove pesničke knjige „Krugovi“ i da kažem da su nju, kao još i devet drugih knjiga drugih pisaca, objavila tri udružena crnogorska izdavača. U knjizi se nalaze odabrane pesme iz svih mojih objavljenih zbirki, kao i značajan po obimu završni ciklus novih pesama. Knjiga reprezentuje moje poluvekovno pesničko stvaralaštvo. I tehničko uređenje je na visini. Svaka zbirka ilustrovana je fotokopijom korica i opremljena podacima o izdavaču i godini izdanja.

Tu i tamo pročitam ponegde neke predloge o trećoj Jugoslaviji. Mislim da to nema smisla, nema smisla prema našoj deci i njihovoj deci koja će opet proći kroz opšte bratoubilačko zlo. Ja bih zagovornicima te ideje poručio: Manite se Jugoslavije. Živite u svojim zemljicama-zemunicama. To ste tražili i eto vam ga.

Sećanje na moj ulazak u književnost je vrlo kristalno i romantično. Dolazak u Beograd na studije i boravak u Studentskom gradu otvorili su mi vrata književne scene. Počeo sam da se družim s pesnicima koje sam znao iz književnih publikacija. Naime, gimnaziju sam završio u Novom Pazaru, i sve svoje slobodno vreme provodio sam u Gradskoj biblioteci. Prelistavao sam i čitao stare i nove književne časopise koje je Biblioteka dobijala. Upoznavao pesnike, prevodioce, kritičare. I dolazak na studije nije me uveo u nepoznat svet, naprotiv svi su mi stvaraoci bili bliski i poznati. A da bih se iskazao kao pesnik počeo sam da saradjujem i objavljujem pesme u studentskim glasilima „Studentu“ i „Vidicima“. Počeo sam da objavljujem i u književnim čaopisima. U to vreme izlazile su „Književne novine“, „Književnost“, „Delo“, „Savremenik“ i drugi. I svi su davali honorare za objavljene rade, što je za mene, a i za druge mlade pisce, bio stimulans i velika finansijska potpora. Prisustvovaо sam značajnim književnim manifestacijama na kojima sam i sām počeo da učestvujem. Godine 1968. održano je interesantno književno veče u Domu omladine na tribini „Kod Orfeja u 8“ na kojem je nastupilo osam mlađih pesnika a koje je predstavio Miloš Crnjanski, tek povratnik iz inostranstva. Crnjanski se posebno zadržao na mojoj pesmi „Pusta kuća“ koja je bila socijalne i antiratne tematike. Pisao

sam o tome kako se moja pusta kuća radovala kada me je ugledala, kako je vriskala „kao konj u zapaljenoj štali“. Mnogo mi je značila podrška velikog pisca. Dalje, hoću da kažem jasne su mi bile predstave ko su pravi pisci a ko diletanti. E, sada poređiti to stanje sa ovim današnjim, to je nemoguće. Ni nalik jedno na drugo. Sve je izokrenuto naglavačke. Zavladao je nacionaldiletantizam. Zavladala je crkvenošovinistička klima (mislim na sve tri religije). Brojne nagrade i priznanja nose crkvene i istorijske predznake. Pa hajde ti kao tuđinac i inoverac uđi u klan ili skup „pravoveraca i pravednika“. Jedva da se održavaju književne večeri i, što je najžalosnije, njima ne prisustvuju studenti književnosti i srodnih fakulteta. Izgubila se želja da se stiče i proširuje književno obrazovanje. Taj fini deo duše, koji pripada poeziji, hrane današnji izdavači kiča pa još kažu: „Poeziju treba čitati, a ne treba objavljivati“. Pitam se ima li odvratnije izjave koja se tiče književnosti od ove. Nadam se da će im se to obiti o glavu.

Sa nekoliko pisaca Vaše generacije pokrenuli ste avangardnu grupu Književna radionica 9 koja je delovala početkom 70ih. O Radionici je pisala italijanska i nemačka štampa, a za nju se interesovao i pesnik Hans Magnus Encensberger. Bila je to neobična pojava na našoj književnoj sceni. Čak ste dali i oglas u kojem nudite majstorske književne usluge: pisanje govora za dobitnike Nobelove i drugih nagrada, pisanje čestitki, posmrtnih govora, umrlica... Da li biste nam malo osvetlili Književnu radionicu o kojoj šira javnost ne zna mnogo?

Mislim da šira javnost ne zna ne mnogo, već, mislim, ne zna ni malo o Književnoj radionici 9. Zato ne bi bilo na odmet saopštiti neke materijalne podatke. Članovi su bili prozni pisac i pesnik Moma Dimić, prozni pisac Vojislav Donić, kritičar i pesnik Srba Ignjatović, prozni pisac Miodrag Janković, prozni pisac Mitko Madžunkov, pesnik Milan Milišić, pesnik Adam Puslojić, pesnik Ibrahim Hadžić, pesnik Predrag Čudić i fotograf Aleksandar Suhenko (zvani Aca Kamera-rum). Svi članovi su imali po jednu ili već dve objavljene knjige. Cilj Književne radionice 9 bio je da nastupamo kao majstori pisane reči pod firmom (čak smo i međusobno jedni druge zvali majstore). Naša delatnost bila je najbliža književnom performansu. Imali smo nekoliko nastupa, nekoliko zajednički objavljenih tekstova, nekoliko akcija, kao i prilično nekontrolisanih i nestasnih izlazaka pred publiku. Pomenuo bih jedan nastup koji se provokativno zvao „Prva generalna proba posle rata“, koji je započeo predstavom u Domu omladine Beograd (na mestu gde će predsednik Tito dva dana nakon našeg nastupa proslaviti rođendan), a završio se na ulici bežanjem sa mesta događanja sa prilično velikim kaširanim fotografijama-portretima ispod pazuha. Scena me

podseća na jednu izvanrednu priču Leonida Leonova, koja se zove „Smrt malog čoveka“ kada izgladneli junak beži niz ulicu sa konjskom glavom pod pazuhom u strahu da mu je neko ne otme. Dakle, naša se „Proba“ zahvaljujući nekolicini majstora i nekolikim licima iz publike, pretvorila u opšti haos.

Na ovim prostorima čovek mora biti opterećen poreklom. Takav nam je suživot. Takvi su nam koreni.

Štampa je pisala o nama i ponašala se prema nama kao prema senkama konkretnih ljudi. Pročuli smo se u Italiji i Nemačkoj, naročito se za nas interesovao nemački pesnik Hans Magnus Encensberger, i sam pripadnik slične književne grupe koja se zvala Grupa 47, koja je delovala od 1965. do 1975. U jednom periodu naša i njihova aktivnost preklapale su se. Nažalost, nismo umeli da iskoristimo to interesovanje za nas. Ili nam se nije dalo. U to vreme bili smo konkurisali kod Sekretarijata za kulturu Srbije za pokretanje časopisa koji bi se zvao „Progovor“. Šteta, nismo prošli, nismo imali razumevanja kod tradicionalista, inače, slutim, to bi bio vrlo značajan korak za avangardnu delatnost u književnosti. Odbijanje komisije pretvorilo se u javnu polemiku; mi smo protestovali i pisali protiv komisije i njenog predsednika: „Nekom brat, nekom sestra, nekom Predrag Palavestra“, oni su nam vrlo blago odgovarali i radili svoj posao. Slava koju smo sticali, danas me podseća na slavu neke osrednje muzičke pop grupe.

Knjiga „Krugovi“ objavljena je u ediciji Nova Luča koja ima podnaslov „Antologija crnogorske književnosti“. Vaše književno delo doživljava se kao deo i srpske i crnogorske i bošnjačke književnosti. U poeziji se često bavite pitanjem identiteta, na primer u pesmi „Porreklo“, ili u pesmi „I ti Crnogorci“ u kojoj kažete: „Kad ti stojiš ispred ogledala / Vidiš me ne,/ Isto i ja vidim tebe/ Kada se oglednem,/ Mi smo izmiješani/ Ka maslo u vareniku“.

Kako smo došli do toga da se pripadnost različitim tradicijama ne doživljava kao prednost i bogatstvo, što bi bilo logično, već kao mana?

Vidite, to moje navodno pripadanje trima književnostima, vrlo često mi nanosi neprijatnosti. Konkretno, pisci crnogorske čitanke za VI razred osnovne škole inovirali su sadržaj udžbenika pa su tako uneli u tu čitanku odlomak iz jedne moje priče. I kada god se „pokvare“ odnosi između Srbije i Crne Gore, a u poslednje vreme stalno su loši, dopisnik „Politike“ iz Crne Gore potegne moj i slučaj novih autora, tvrdeći da je našim ulaskom u čitanku istisnuta proza Danila Kiša, ili poezija Desanke Maksimović itd. To ovdašnja (beogradska) štampa dograbi i počne da razvlači po ceo mesec dana, tovareći, tovareći razne prljavštine i gluposti. Tako na svakih 5-6 meseci. Meni lično

nije do tog promovisanja, ali znam da je đacima iz Rožaja draga kada se sretnu sa imenom osobe iz njihovog zavičaja. I njima je dozlogrdilo ono „Džafer nosi džak“. I još ovo: u tri pomenute kulture javljaju se raznorazne antologije pesnika manjinskih naroda. Lično, ni jednom nisam zadovoljan. To su poltronske antologije, nedorečene antologije, diletantske antologije. Prave se antologije na osnovu par pročitanih pesama iz nekih književnih publikacija. Njihovi sastavljači i ne znaju šta znači reč antologija. Da znaju ne bi ubacivali i po 90 pesama jednog autora do kojeg im je stalo, ali ne kao pisca već kao ličnosti od autoriteta koja će antologičara progurati među važne nacionalne stvaraće. I još štošta učiniti za njega. I još ovo: pri svakoj republičkoj instituciji osnovane su kancelarije za nacionalne manjine. Njihov je cilj da afirmišu pojedince koji pripadaju manjinskom narodu. I to je lepo ali u većini slučajeva nije značajno, ponekada je i štetočinsko. Naime, ljudi koji vode te kancelarije i koji odlučuju kome će dodeliti finansijska sredstva za realizaciju projekta, na to mesto došli su po partijskoj preporuci, a najmanje po stručnosti pa se događa da vrlo nemušti projekti dobijaju finansijsku podršku. Obično se to finansirano delo nikada i ne pojavi.

Očaranost prirodom jedno je od obeležja Vaše poezije, Vašeg pogleda na svet. Junaci Vaših pesama nisu samo ljudi, već i planina, reka, bor, orao, zmija, krava, konj, lisica, vrapci, žbun, jutarnja trava, jagorčevina... Šta je to što Vas fascinira i opija u prirodi?

Da, ta očaranost prirodom je rezultat mog dubinskog pogleda na svet. Ja sam 2009. objavio knjigu lirske zapisu pod nazivom „Posmatrač“. Ta knjiga od prve do poslednje stranice otkriva to šta me iz prirode fascinira i opija. Kada mi je nakon objavljuvanja knjige došla u ruke čudesna zbirka lirske zapisu „Po zaraslim stazama“, slavnog i neslavnog Knuta Hamsuna, zapanjio sam se ogromnom sličnošću između naših fascinacija prirodom.

U jednom intervjuu ste rekli da ste agnostik, ali čim odete u prirodu – postanete vernik i čisti panteista. U mnogim Vašim pesmama nalazim nešto što bi možda moglo da se nazove osećanjem svetosti života i jedinstva svega stvorenog, recimo u jednom katrenu iz knjige „Duge senke kratkih pesama“:

„Čekam da ubisernu kap kiše,/ Koja već nekoliko minuta visi sa vrha lista koprive,/ Uđe ceo svemir./ I ja sa njim“, ili u stihovima iz knjige „Nepročitane i nove pesme“: „Svi će mi mravi biti braća,/ Sve lišće sa drveća biće mi kućni prijatelji./ Sporazumevaću se sa vetrom, sa žuborom vode“.

Ili osećanjem čuda i tajne postojanja, kao u za vršnoj strofi pesme “Isto” iz zbirke “Hora”. Imali poezije bez tog osećanja?

Verujem da je sve što se događa u prirodi neponovljivo, originalno. Verovatno je reč o mojoj senzibilnosti i posvećenosti čudu života, o mom strasnom interesovanju za sve što me okružuje. No, čini mi se da se ponekada previše rasplinjujem uživajući se u sva svoja mnogobrojna interesovanja, jednostavno se rastočim. I tu ja ne mogu ništa, ne mogu svesno da suzbijem to što me interesuju biljke, insekti (leptiri i moljci), gljive, književnost, leksikologija, istorija umetnosti. Stid me dalje da nabrajam, neka isповест ostane na ovom broju.

Od Vaše treće zbirke „Oformiti jedinstvenu životinju“ u Vašoj poeziji su sve prisutniji angažovani tonovi. Napisali ste mnoge antologijske pesme o zlu koje su nam doneli tzv. „spasioci nacije“, pesme kao što su „Rodoljubiva uspavanka 1990. godine“, „Zapis na voznoj karti“, „Pjesma izgnanika“, „Heroji građanskog rata“, „Ne pravite mi od kala novu Jugoslaviju“. Kako danas gledate na sav taj užas koji je došao sa raspadom Jugoslavije i ratovima?

U pravu ste. Posebno zadovoljstvo mi pružaju angažovane pesme. Jedna pesma Vladimira Majakovskog zove se „Ptičice božje“. Majakovski ima kritičan stav prema pesnicima koji pevaju o prirodi a ne stvaraju angažovane pesme. Meni je i jedno i drugo važno. Važna mi je pesma „Mengele“, „Mit pećine“ ili „Vlas“ isto kao i pesma „Isto“. A poema Majakovskog „Oblak u pantalonama“ je vrhunska pesma, puna čudesnog ljubavnog zanosa i naboja. A evo odgovora sa kraja vašeg prethodnog pitanja: Tu i tamo pročitam ponegde neke predloge o trećoj Jugoslaviji. Mislim da to nema smisla, nema smisla prema našoj deci i njihovoj deci koja će opet proći kroz opšte bratoubilačko zlo. Ja bih zagovornicima te ideje poručio: Manite se Jugoslavije. Živite u svojim zemljicama-zemunicama. To ste tražili i eto vam ga.

U pesmi „Nepomenik“ pišete: „Šta kažeš na đavola Vukovara,/ Đavola Dubrovnika,/ Đavola Sarajeva,/ Đavola srušenog Mostarskog mosta,/ Na đavola Šrbaca,/ Đavola Bukovice,/ Đavola Srebrenice,/ Đavola Medačkog džepa,/ Đavola Oluje,/ Đavola Kosova,/ Đavola popaljenih kuća,/ Srušenih bogomolja/ (Onih gde se đavoli i ljudi Bogu mole),/ Đavola poniženja,/ Đavola osvete,/ Đavola bezbrojnih poklanih ljudi i dece/ I silovanih žena?“ Taj Nepomenik, za kog u pesmi navodite 50-ak sinonima, kao da je i dalje tu, među nama, i radi svoj posao glamama i rukama onih koji su mu se predali?

Ozbiljno verujem da je đavo (šeđtan) vodio rat na prostoru bivše Jugoslavije. Drukčije se to ne može protumačiti. Mnogi su mislili da je to poz-

rišna šala. Lakmus za patriotizam. Sećam se rečenice vojnika Bosanca (znam da je bio Bosanac po akcentu), sa terena u Sloveniji, na samom početku rata. Dok čući u nekakvom žbunu kaže: Sve je to igra, oni nas **kao** napuštaju, a mi im **kao** ne damo, a iza njega gore kamioni, jauču ljudi. I moja dva vrlo pribrana prijatelja, zapravo prijatelj i prijateljica, na moj iskazani strah onim što se događa i u šta se to može pretvoriti, glasio je: „Hajde bogati, šta si se uplašio (pretvorio me u kukavicu), ništa se neće dogoditi“. Ja se i dalje družim sa te dve osobe i ne smem da im ponovim njihovu rečenicu jer bi se naljutili na mene, kazali bi da oni to nisu nikada izgovorili. I njih je đavo bio ošamutio, smradom ratnim uspavao. Kasnije su njih dvoje bili sjajni borci protiv Miloševićevog režima. Eto, to je đavolja rabota. To samo đavoli mogu tako nešto da učine magličastim, bezosećajnim, nešto što je zbilja ili još jače sâm život, a da se to dok se događa ne da na pravi način sagledati. U pesmi „Nepomenik“ ja kažem da za Boga imaju 3-4 imena a za đavola i preko 50.

U intervjuu koji je s Vama vodio pesnik Dragoljub Stanković rekli ste da se nigde ne osećate sigurno, čak ni u snu. Da li to dolazi od onog što je Milica Nikolić pišući o Vašoj poeziji nazvala „manjinskim osećanjem života“ i „doživljajem života čoveka koji nosi beleg izdvojenosti“? Ili to nije uslovljeno samo tegobnim i surovim društvenim okolnostima u kojima živomo, već i samom ljudskom situacijom koju opisujete stihovima:

„Vidim decu koja prave prve korake,
Koja kao i svi njihovi preci
Moraju da savladaju sve veštine života
Jer ništa nije nasledno osim smrti?“

Da, vrlo sam opterećen poreklom. Na ovim prostorima čovek mora biti opterećen poreklom. Takav nam je suživot. Takvi su nam korenji. Moja zborka pesama „Ko sam ja“ sa istoimenom pesmom govori o tome. Žao mi je, nisam zapamtio ime jednog afričkog pesnika, crnca, koji ima pesmu o majci koja ohrabruje svog sina da jede ono što mu je za doručak pripremila (parafraziram): „Uzmi, jedi sine, bićeš još crnji.“ Sjajno. I moj otac bio je opterećen poreklom. Verovatno i njegov otac. To je nasledno. Ne znam šta osećaju moja deca (sin i kćerka). Sigurno da im to nije strano.

Prevodili ste poeziju ruskih pesnika – Josifa Brodskog, Viktora Sosonore, Evgenija Jevtušenka, Henriha Sapgira, Evgenija Vinokurova i drugih. Da li Vam je prevodenje stihova drugih pesnika bilo korisno za pisanje poezije?

Ruski teoretičar književnosti Viktor Šklovski kazao je da se umetnost umetnošću hrani. Naravno, dobro je to, korisno je to. Ponireš do dna svog i tuđeg jezika, ponireš dok se ne izgubiš. Ali, ne bih želeo da me ovim pitanjem prevedete u pravog

prevodioca. Ja sam tu i tamo prevodio po nekoliko pesama tridesetak ruskih pesnika, ili neruskih a koji su pisali i na ruskom. Tomo, niste pomenuli ili niste znali da sam prevodio filozofa prirode, tragičnog liričara, logoraša Staljinovih logora, Varlama Šalamova. Ponosim se time što sam ga prvi, dok drugi nisu znali za njega (1971. godine), uveo u srpski jezik.

Napisali ste i jednu pesničku knjigu na na-rečju svog rodnog rožajskog kraja. Da li se rad na knjizi „Maternji jezik“ razlikovao od rada na Vašim drugim knjigama, pisanim standardnim jezikom? Čini mi se da je u Vašoj poeziji stalno prisutna napetost između za-vičaja i velegrada, što je našlo čudesan izraz u pesmi „Boja okoline“. Objavili ste i diferen-cijalni „Rožajski rječnik“ i sačuvali jezičko blago koje sve više nestaje iz svakodnevnog govora.

Bukvalno maternji jezik čući u mojoj svesti, u mojim ustima od detinjstva. No, njega se nisam oslobođio. I danas mi povremeno pravi probleme pa zbog njega gutam knedle. To je jezik pun gramatičkih grešaka, ali meni u zbirci „Maternji jezik“ nije bio cilj da ukažem na te greške (ime-ničke, rodovske, padežne, pridjevske i sl.) već da tim jezikom podastrem nečiji život, u ovom slučaju život moje majke. Njen život je okružen porodicom, njenom decom, unucima, praunucima, komšijama, rođacima. Između svih njih postoje specifični odnosi. Majka nad svima bdije i sve što se događa u njenom krugu komentariše. Ona je stub na koji se svi oslanjaju. Nisu je uzalud svi zvali majka Zada. Bilo mi je vrlo lako i zanimljivo da žive slike pretvorim u poeziju. Raduje me što se priprema za Radio Podgoricu dramatizacija te zbirke.

U Vašim pesmama često se pojavljuju i mnogi Vaši prijatelji pesnici, među njima i Milan Milišić i Miodrag Stanislavljević. Priredili ste knjigu „Sećanja na Miodraga Stanislavljevića“, a učestvovali ste i u stvaranju knjige „Hom-mage Milišiću“. Da li biste mogli da nam kažete nešto o njihovom književnom delu i tragičnoj sudbini?

Milan Milišić i Miodrag Stanislavljević su dva izvanredna i međusobno prilično različita pesnika. Milan je sklon ironiji i intelektualnim temama, Miša je sklon eksperimentu i svakodnevnim temama. I jedan i drugi danas nisu dovoljno „usvojeni“ ni ovde ni drugde. Milan zbog pripadanja dvema kulturama (hrvatskoj i srpskoj), a Miša je dok je bio živ, bio izvanredan književni neprijatelj miloševičevskog režima. Zbog toga je on od brojnih preživelih miloševičevaca i danas potiskivan do anonimnosti. Njegova pesma „Srbi pišaju na Sarajevo“ je prst u oko svim nacionalistima a njih ima puno i dobro su raspoređeni. I guše ga, ukidaju mu recepciju. I skoro da ga nigde nema. Njegove

drame za decu izvode se u pozorištu (nekada se zvalo „Pozorište Boško Buha“, danas ne znam kako), pa se u novinama pojavljuju informacije o ponovnom postavljanju na scenu njegovih drama. U tim informacijama pomenuta su sva imena učesnika, od reditelja do glavnih glumaca i scenografa, pa možda i čistačice sale, a o autoru teksta ni slovca. Milan je poginuo u Dubrovniku u svom stanu kao prva civilna žrtva u vreme napada Vojske Jugoslavije (čitaj Srbije i Crne Gore), a Miša je umro u neverovatnoj zapuštenosti i predanosti skupljanju odbačenih hard-elemenata kompjutera. Ceo stan mu je bio ispunjen gajtanim, hard diskovima, monitorima... i još pride dva psa (Čeda i Kučka). Evo jedne, da kažem, anegdote o Miši Stanisavljeviću i BIGZ-u, renowiranom izdavaču koji je štampao Mišinu zbirku pesama. U knjizi „Slike i saglasja“ Miša je imao pesmu pod medicinskim nazivom „Vertigo“, što znači vrtoglavica. Pesma počinje na uobičajen način ređanjem stihova koji su opisivali to neprijatno zdravstveno stanje da bi od sredine pesme stihovi bili okrenuti naglavačke, koji vizuelno dočaravaju poremećaj centra za ravnotežu. Tehnički urednik BIGZ-a našao se u čudu pa je okrenute stihove ispravio. A kada je pesnik nakon štampanja primetio šta su mu uradili s pesmom, naterao je izdavača da u ceo tiraž ulepi ispravku.

Milan Milišić, Photo: Privatna arhiva

Koji su Vam još pesnici i pisci bliski na današnjoj književnoj sceni?

Mogao bih da navedem popriličan broj dobrih pesnika, mogao bih od tog sastava da napravim ozbiljnu reprezentaciju za antologiju koju bih nazvao „Moji pesnici“. Zadržaću se manje-više na ispisnicima: Goran Babić, Abdulah Sidran, Predrag Čudić, Sinan Gudžević, Mirjana Stefanović, Refik Ličina, Stevan Tontić, Danica Vukićević, Pavle Goranović... Ima ih još, ali da ne preteramo – no, ne mogu da zaključim spisak a da ne pomemem sjajnog hrvatskog pesnika (s kojim sam samo savremenik) Danijela Dragojevića, čijoj se svakoj pesmi, odnosno pesničkoj knjizi, izuzetno radujem.

Priroda nije prisutna samo u Vašoj poeziji, već je i predmet Vašeg istraživanja. Već dugo se bavite gljivama, objavili ste nekoliko knjiga o ovim “životinjama koje ne hodaju”, a otkrili ste i nekoliko desetina vrsta gljiva za koje se nije znalo da rastu na našem podneblju. Da li biste mogli da nam kažete nešto više o Vašoj mikološkoj delatnosti?

Sve je to tako kako ste naveli. Trideset godina izučavam gljive i pre neki dan (u vreme korona izolacije) pojavila se moja nova (deseta) knjiga o gljivama pod nazivom „Gljive našeg podneblja“. Stampao sam i knjigu „Katalog gljiva rožajskog kraja“ koja beleži oko 1.000 vrsta koje sam otkrio na zavičajnim terenima. Najzad, jedan sam od tri osnivača Mikološkog društva Srbije. I jedan sam od retkih sakupljača tzv. mikonima, odnosno narodnih imena gljiva. Došao sam do zanimljivih podataka: naš narod poznaje tek dvadesetak vrsta, od toga za pojedine vrste postoji i tridesetak sinonima. Ukupno ima preko 200 imena što govori o jezičkoj maštovitosti naroda i ozbiljnom gljivarском neznanju.

Detinjstvo moje i mnogih drugih generacija obeležio je školski program TV Beograd koji ste Vi uredivali. Sa nostalgijom se sećam mnogih emisija iz tog vremena - „Kocka, kocka, kockica“, „Slikarski pravci XX veka“, „Slikari i vajari“, „Nedeljnik“, „Putokaz“, „Knjiga je da se čita“, „Mitovi i legende“, „Opstanak“... Danas ne vidim ništa slično, iako imamo bezbroj TV kanala. Kako je izgledao urednički rad na televiziji u zlatno doba TV Beograd?

Ja tu nemam šta više da kažem osim da se divim, Tomo, vašem sećanju na vreme kada ste bili dete, kada vas je televizija obrazovala, a ja kao zreo TV urednik stajao iza tog obrazovanja. Tridesetak godina stariji sam od vas. Pomenuo bih da su na osnovu četiri serije, čiji sam bio urednik, nastale vrlo značajne četiri knjige.

Nakon zlatnog, brzo je usledilo mračno doba, sa Miloševićevim dolaskom na vlast. Trpeli ste pritiske, pretanje, maltretiranja, na kraju ste bili prinuđeni da odete iz kuće u kojoj ste napravili tolike dobre stvari, a TV Beograd se pretvorila u glavnu propagandnu mašinu novog režima. Kako ste proveli te mučne godine i kako ih se sećate?

Ako bih se danas posle tridesetak godina od kako sam napustio televiziju stao ispovedati, samo bih mazohistički sebe povređivao. Davno sam u jednoj pesmi napisao stih: „Odnosim svoju dušu u bolnicu/ na belom tanjiru“.

Objavili ste jednu apartnu knjigu pod naslovom „Prodavac magle“ u kojoj ste zabeležili svoje snove koji često nalikuju na Harmsove priče, sa Vašim prijateljima i poznanicima kao glavnim junacima. Imate li neki novi san koji

nije ušao u knjigu, a koji biste podelili sa našim čitaocima?

Vrlo mi laska kada neko kaže da moji zapisani snovi nalikuju Harmsovim kratkim, čudesnim pričama. Evo jednog sna iz prošle godine:

20. II 2019.

Sedim na krevetu kod pesnika i prijatelja Miše Stanisavljevića. Njegova dva sinčića trčkaju po sobi. Miša odjednom izvlači neke papire ispod kreveta i pruža mi ih uz osmeh: –Ako si mislio da sam te pozvao kod mene da sediš i da se družimo, varaš se. Zvao sam te da me venčaš s Marijom. Pred Bogom se ne smemo pojavit bez civilnog venčanog lista.

Ja ga gledam i čudim se njegovoj ideji: – Pa ja to ne znam– počinjem da se branim.

– Znaš, znaš. Umeš, umeš. Odmah pitaj da li ćeš ti Marija Ikonomova uzeti Mišu Stanisavljevića za muža. Sačekaćeš njen odgovor pa ćeš to isto pitati i mene – savetuje mi.

– Ali ako se dobro sećam, matičar nešto pre glavnog pitanja priča, a ja ne znam šta on to kazuje – pravdam se pred prijateljem i pokušavam da se izvučem iz nelagodne situacije. – Čini mi se da kaže: „i u dobru i u zlu delićeš ono što vas snađe“.

– Nije važno, preskočićeš to i kreni direktno na pitanje *Da li ćeš ti Marija uzeti...*

Da li ste u međuvremenu pronašli onu zaturnenu pesmu koja „Možda ima sedamnaest, a možda i celih/ Dvadeset stihova“?

Pa, čudna je to stvar. To se, zapravo, odnosi na moje nove pesme koje su delovale kao u meni zatureni stihovi. Ja još pišem pesme. Pomalo se stidim toga jer lepo je kazao moj poznanik, ruski pesnik Viktor Sosnora: „Još nisam sreо ozbiljnog pesnika da piše pesme posle sedamdesete godine života“ (on hoće da kaže da je poezija za mlade ljude, za mlada osećanja, da je kao intimistička tvorevina nepristojna za starce). Ja imam, Tomo, 76. godina. Razumećete me. Mnoge su mi se pesme zaturile.

*Intervju je objavljen u zagrebačkom časopisu Journal broj 228-229 (jul 2000)

18.08.2020.

Marija Stefanović

Gordana Ćirjanić Kuća u Puertu

*Neki predmeti rečitije od drugih svedoče o pohari vremena. U poređenju sa njima, knjige kao da imaju večni život.
(Kuća u Puertu)*

Gordana Ćirjanić (1957) rođena je u Beogradu, gde i danas živi, iako je deo svog života provela u Madridu i Andaluziji. Prevodila je sa španskog i engleskog jezika dela Luisa Sernude, Huana Oktavija Pensa, Huana Rulfa i Oskara Vajlda, koji su bili i njeni najveći uzori, kako je isticala. Bavljenje književnošću započinje najpre poezijom, ali je iznedrila vredna ostvarenja i u drugim žanrovim, zahvaljujući kojima je više puta nagrađivana i uvrštena u red pravih, velikih pisaca 21. veka. Knjige pesama koje je objavila su: *Mesečeva trava* (1980), *Pred vratima vodenjem* (1983) i *Gorka voda* (1994). Knjige zapisa *Knjige iz Španije* (1995), *Nova pisma iz Španije* (2002), knjigu pripovedaka *Velaskezovom ulicom do kraja* (1996), romane *Pretposlednje putovanje* (2000), *Kuća u Puertu* (2003).

Roman *Kuća u Puertu* retko je književno ostvarenje koje je jednom svetu, toliko nesigurnom u svoje temelje, uspelo da kroz svaki redak i posebno naslovljeno poglavje povrati veru u smisao, celinu, lepotu, ljubav, intelekt, pravu književnost, poeziju, u čistotu prečišćenu od svakog besmisla, zla, loših osećanja, teskobe, dezintegracije. On se dogodio u postmodernoj epohi u kojoj se posebno razvilo negodovanje i otpor prema kategoriji Velike priče, pozitivno markiranim emocijama i perspektivama, a nasuprot tome razvila se fragmentarnost, eksperimentisanje pisanjem „o ničemu“, nepoverenje, sumnja prema svemu, okretanje glave od standardnih obličja lepote i reda, tradicije koja garantuje uzvišene i sublimirane vrednosti. Postmodernizam, kao sinonim za pluralitet u oblasti tema, ideja, fluidnih granica među žanrovima, preispitivanje i sumnju, u opusu ove spisateljice, iako se služila pojedinim njegovim postupcima (motivom pronađenog rukopisa, „prečešljavanjem“ istorije, nadogradnjom pronađenog dela zahvaljujući sopstvenim stvaralačkim sposobnostima) ipak je u svom suštinskom značenju i smislu izgnan iz ovog, nekog potpuno novog, sveta. Taj se svet preliva od lepih, pitkih, prozirnih, suncem okupanih scena, lepote, ogoljene emocije, ljubavi, tuge ili straha, duboko intiman i na momente potresan, nudi nam celokupnim svojim semantičkim potencijalom jednu priču (sastavljenu od mnoštva manjih) koja nam nakon sklopljene poslednje stranice izaziva dvojake impresije: „knedlu u grlu“, jer smo došli do konca priповesti, oživeli i doživeli nečiju istinitu i

magičnu priču o pravoj ostvarenoj i neostvarenoj ljubavi⁷, dvostrukoj domovini, jednoj koja nije bezbedna i drugoj koja nudi sigurnost, pravom ratu ali i miru koji se može sačuvati u svom biću iako sirene strašno zavijaju nad glavom, ali i nemerljivu radost jer ovaj roman nudi jednu dimenziju koja kazuje da nije važno gde se nalazi udobnost, sigurnost, ta čuvena „zona komfora”, rajska mesto uvek sunčano i toplo, ako znamo gde je i koja je naša domovina, ako znamo gde su naši korenji i gde treba da ostanu otisci naših poslednjih koraka, jer nismo zaboravili da smo upravo tu načinili one prve. U homogeno ostvarenoj priči koja predstavlja lepo izgrađen i čvrst most između Srbije i Španije, između rodnog Beograda i Madrija, kao poslednji tračak sunca na zalasku iskrasavaju neki od završnih fragmenata, svedočeći o nemogućnosti da se bilo koje drugo mesto zameni rodnim:

„Uželela sam se Beograda, njegovog miholjskog leta koje će me dočekati kao zagrljaj kasne ljubavi, svetao i tužan i pun nekog bezuslovног praštanja.” (Ćirjanić 2003: 464)

Poznato je da je ovaj roman svojevrsna lična isповест njegove glavne junakinje, te bi verovatno trebalo očekivati jedan realistički ili naturalistički prikaz najznačajnijih događaja i osećanja koja su te događaje pratila. Međutim, on je mnogo više od realizma i faktografskog beleženja radnje, on je u velikoj meri čista poezija. Njime je spisateljica dospila vlastitu, punu umetničku meru: jedne zrele, mudre rečenice polifone lepote i pesničkog jezika. Po tome se izdvojio od ostalih, aktuelnih ostvarenja, gordo i aristokratski, među svim onim delima koja su nastajala u pokidanom, fragmentarnom, bučnom vremenu, prebrzom življenju koje guta pojedinca, on se javlja kao mirna luka, sa utiskom kao da je nastao u nekom potpuno drugom svetu i vremenu, van okvira pojavnog i dobro poznatog. (up. Garonja Radovanac 2010: 374)

„Svojom mirnoćom, skladom, simfonijskim taktom i univerzalnošću, on propoveda neko drugo, možda i novo vreme za umetnost, ignorujući tvrde realne okolnosti svoga nastanka, koje su se, utkane u njegovo tkivo, stekle paradoksalno, upravo sred bombardovanja Beograda 1999.” (Garonja Radovanac 2010: 374)

Ovakav iskorak iz kanona mogao je nastati, pritom tako skladan a složeno kondenzovan, samo iz određene vrste inicijacije autorskog subjekta, dakle iz graničnih situacija koje su predodredile da kasnije, nakon proživljenih i savladanih prepreka i nedraća, iz srži bića nastane jedno ovako čisto i sublimirano delo. U proživljenim situacijama, iskustvo ljubavi, kao glavna okosnica romana, ovapločeno potom u materinstvu i umetnosti, smenjuje se sa snažnim iskustvom smrti dragog bića, životne ljubavi, što se u romanu prenosi i na plan transcendentalnog. Dakle, simbolički rečeno, ljubav, smrt, umetnost, domovina, Španija⁸ i Srbija, duhovi prošlosti koji su bili u direktnom ili posrednom odnosu sa autorskim su-

bjektom, a čije živote uz pomoć uspomena i fragmenata pokušava da oživi, svi ti složeni tokovi, tematski i simbolički rukavci sustiću se u simbolici Kuće, čestog simbola u književnosti, a mi ga intenzivnije i emotivnije doživljavamo utoliko što u novom, savremenom iskustvu i vremenu i tog jedinog duhovnog utočišta nestaje. (Garonja Radovanac 2010: 375)

Pripovest započinje odlukom da glavna junakinja, istovremeno i autorski subjekt, proda kuću u Puerto, na toplom Atlantiku, u dalekoj Španiji, dok je vreme u kome se sve to pripoveda beogradsko, ratno, između dve sirene. Između prepleta ta dva prostorno i vremenski skrojena plana, a zahvaljujući odluci da se kuća proda jednom mlađom bračnom paru, oživljava se snagom izvanredne imaginacije mnoštvo različitih priča koje svedoče o tome da svako za sobom ostavlja tragove, svojim delom ili u vidu materijalnih stvari, a na osnovu kojih je moguće izvršiti rekapitulaciju i najstarijih događaja. Vođena duboko intimnom i ličnom potrebom, spisateljica u sadašnjem momentu, znajući da ima jasno određen rok do kojeg mora isprazniti kuću i prepustiti je novim vlasnicima, stoji nad uspomenama, pregleda ih, provlači kroz prste, prelistava, opipava, opršta se i dozvoljava svakom predmetu da ispriča, po poslednji put, svoju priču. Ona njih ne doživljava kao proste stvari koje treba ukloniti i zaboraviti, već ih doživljava kao živa bića koja imaju dušu, a njihova je duša onaj trag, pečat vremena koji je zanavek ostao utisnut u na rubovima Hulitine posteljine, u tragu žestokog pića na vremenom prosušenim listovima časopisa, na crnom masivnom koferu sa metalnim ivicama u čije je hotelske nalepnice stao čitav svet, krpenom magaretu s crvenom grivom šivenom s ljubavlju i namenom, ali i porukom koja njoj izmiče, zatim na tomovima ukoričenih revija Ilustrovanih žena iz 19. veka⁹, paru iznošenih damske rukavica... Spisateljica ih do detalja slikovito i živo opisuje, dozvoljava im da sada, pri izdisaju, kada će biti poklonjene, bačene ili ostavljene da i dalje služe svojoj nameni, ili makar postoje samo kao suveniri, trag minulog, izreknu šta imaju a što će ona došapnuti potom nama, čitaocima.

„Svaka od tih stvarčica, i svaki papir, tužno mi sada nude, kao na izdisaju, svoju priču. Imam još mesec dana da slušam i tumačim, pre nego što ostavim kuću, očišćenu od uspomena, njenim novim, mlađim vlasnicima.” (Ćirjanić 2003: 199)

Zahvaljujući bremenitoj arhivi porodice koja je pre nje živila u kući koju prodaje, riznici uspomena, spisateljica iznosi jednu po jednu zaokruženu uspomenu koje se prelivaju jedna u drugu i koje se prepliću i otkrivaju postojanje paralela iako su neke od njenih aktera prostorno i vremenski veoma udaljeni. Stožer pripovesti i ono od čega roman polazi jeste priča o Hoseovim roditeljima, Mariji de Trinidad, samoprovzanoj Huliti i Hoakinu, čiji je davnji susret i dalji tok odnosa obećavao jedan srećan i ispunjen život u okrilju budućeg porodičnog života, ali se ispostavilo, barem po onome što spisateljica

zna, da su planovi koje napravimo naspram sudbine samo brodovi od papira, spušteni u vodu, predodređeni da potonu. Njihova veza bila je i ostala ipak neraskidiva, iako ih je Hoakin, kao figura supruga i oca, ostavio odlazeći da se boriti najpre za slobodu a zatim i za svoj posao novinara. Priča se prekida u onom momentu kada treba da se otkrije kako je izgledao njihov susret nakon trideset godina neviđenja, njegovog samostalnog života u Parizu i njene samicke posvećenosti sinu i kući u Madridu, uz obrazloženje:

„Nisam u stanju da budem s njom u trenutku kad otvara vrata i dočekuje muža koga nije videla trideset godina. Radije je ostavljam da sedi za stolom zvanim mesa-kamilja, da čeka uronjena u misli o kojima ništa ne znam zavaravajući se da znam...“ (Ćirjanić 2003: 113)

Spoj fiktivnog, dokumentarnog i materijalnog vodi je i do spoznaje kulturnog miljea Madrida u revolucionarnoj Španiji, u jeku građanskog rata, sa istim potresnim i dramatičnim sudbinama nalik onim iz istog vremena u zemlji i narodu odakle spisateljica potiče i baš u tom vremenu, dakle nakon bombardovanja Srbije, susreće se sa kućom i njenom zaostavštinom. U kući na površinu izlaze ne samo zaturene andaluzijske i madritske tajne i uspomene, već i one koje je čula o vremenu pre svog rođenja, u svojoj zemlji i od strane majke koja im je bila svedok i prenosila ih njoj. Zato je naredna pripovest utoliko zanimljivija, jer pokazuje koliko su fluidne granice među svetovima, ljudima i duhovima koji lutaju po zemaljskom tlu možda se sudarajući, da bi se negde kasnije njihove priče posmatrale kao jedna. Iz španskih, toliko bliskih i opipljivih pomalja se uspomena na priču o deda Ristu, Hercegovcu, večitom sanjaru, od koga je unuka nasledila ljubav prema knjizi, najpre, ali i ljubav prema putovanju, lutanju, prema Španiji. On je ostavio svojim potomcima neutaživu žed da vidi Španiju, te su kroz majčinu a zatim i njenu svest stalno prolamali toponimi poput: Gvadalahara, Laguna Blanca, Sjera Morena... Junakinja priznaje da je jedino ona ostvarila njegovu želju, koja ga je i nadživila, da je vidi ali i provede deo svog života u njoj. Zato je Španija, imanentno prisutna u njoj kao echo neke davne čežnje, prenesena kroz genetski kod, takođe jednim delom bitna kao ideal, i pored domovine koju neizmerno voli, kakva god ona bila. Zato priznaje:

„Ne vredi mi da se delim i branim od mnogoglasja, jer je sve to, ipak, moj život: i Španija i Hercegovina i Beograd, i Italija Đovanija Paserija.“ (Ćirjanić 2003: 170)

Epizodu o dedi Ristu koji je, pored knjige, bio ospesnut idejom o pravdi i slobodi te je najviše od svega želeo da kao dobrovoljac učestvuje u Španском građanskom ratu, dopunjaje, kao što je već navedeno, i jedna druga, tako da se one kao najstarije slivaju u jednu celinu, skladnu i povezanu. Ova druga istorijski silazi u sam početak 20. veka kroz nezaboravni lik Hoseovog dede, borca u poslednjoj špan-

skoj koloniji, u ratu na Kubi 1898. godine. Upliće se u prethodnu kao semantička protivteža, iz iste generacije i istog vremena, samo sa razlikom u području sa kojeg junaci potiču. Tačka spajanja, duboko motivski zasnovana, ta dva udaljena i naizgled nespojiva sveta spaja u jedan homogen i duboko osećajan. Poklapajući se dakle na istorijskoj ravni, one iako kratke posebno doprinose bogatstvu i raznovrsnosti ovoga romana.

Stiće se utisak da je spisateljica u mnogobrojnim i mnogostrukim pričama, poput Šeherezade, odlagala neminovno i stvarala sebi zaklon od svih muka i nevolja objektivne stvarnosti:

„Uplovljavala sam u prostranstvo večnih tema: o bogu, o deci, o ljubavi ili o antagonizmima koji pokreću svet.“ (Ćirjanić 2003: 320)

Poseban rukavac romana sačinjava i priča o poznanstvu u Madridu i rukopisu koji je dospeo u njenu škrinju, a pripadao je Italijanu Paseriju, sa partizanskim imenom Bruno. Njega je upoznala slučajno, ali će otkrivati postepeno, posebno nakon smrti svoje velike ljubavi i nakon iščitavanja Brunovog ostavljenog dnevnika, da se mnogo od onoga što ona doživljava i oseća odvilo i u njegovom životu, da su im sudbine slične. Rekapitulacijom sećanja iz Brunovog zapisa *Memorie di un Garibaldino* koji datira iz 1982. sa uspomenama takođe iz građanskog rata, spoznaje mnogo o sudbinskoj predodređenosti, ljubavnim odnosima, prijateljstvu, nikad zaboravljenoj ljubavi i nemogućnosti povratka u nekadašnja srećna vremena. Hose i ona su Bruna upoznali kada je imao sedamdeset i jednu godinu i kada im je, poput stvari koje dotrajavaju i koje polako rastače vreme bližeći ih koncu postojanja, posvedocio o svom poreklu, životu, lutanju i traganju, patnjama koje mu je život priredio i koje on nikada nije uspeo da potisne. Ovde takođe srećemo rekapitulaciju sećanja posredstvom živog svedoka, ali takođe imamo i motiv rukopisa kog autorski subjekt rekonstruiše i dopunjije na osnovu onoga što o toj priči zna i na osnovu sopstvene intuicije, poput Ane Šomlo koja je na ovaj način uspela da izgradi čitav jedan novi svet. Realizam i prosti mimezis ustupaju mesto mašti, imaginaciji.

Brunov dnevnik sa podnaslovom *La vita mia* se spusta i do najranijeg doba njegovog života, detinjstva i onoga što je to detinjstvo obeležilo. Pre svega, to je bio odnos sa ocem Đuzepeom, opštinskim činovnikom i socijalistom starog kova koji će izvršiti samoubistvo jer nije želeo da se prikloni novoj partiji na vlasti, te je stoga i njegova porodica bila žigosana kao prevratnička, zatim teških vremena nespokojsztva u jeku Italijansko-turskog rata, pa kasnije i Prvog svetskog rata, pojava fašizma koji je uneo osećanje nesigurnosti u sve slojeve društva, naročito one najsirošašnije, čiji je deo tada kao dečak i sam bio. Tvorac dnevnika melanholično ispisuje prve redove koje nam autorski subjekt prenosi:

„Moja mladost brutalno se završila kada mi je bilo šesnaest godina.“ (Ćirjanić 2003: 242)

Bruno se i sam priključuje Španskom građanskom ratu, što nam se predstavlja kroz opis buntovničkog bekstva iz rodnog Kasalamdorea na biciklu i nalaženja tajne veze za Španiju u kojoj spoznaje šta je borba, šta znače život i smrt i kako izgleda gubitak najmilijih prijatelja. Opisuje detaljno bitke koje su vodili za slobodu Španije u Madridu u bataljonu *Garibaldi* koje su uvek bile krvave i sa velikim gubicima, sve do kraja 1939. i pored velike hrabrosti koju su Španci pokazali. Subjektivni osećaj onog teskobnog osvedočen je njegovim rečima:

„Ako preživimo rat, ako neoštećenih čula dočekamo njegov završetak, ne možemo da se otmemo utisku da je trajao čitav jedan život.” (Ćirjanić 2003: 290)

Ono što je obeležilo pojavu Brunovog lika na horizontu ovog romana i ono po čemu je intenzivnije proživljen, sa distance, njegov životni put, jeste priča o Pilar koju je upoznao i zavoleo baš u Madridu, čijim će stazama sećanja krenuti iznova, u društvu Hosea i njegove supruge. Njihovo upoznavanje i odnos odvijaju se u burnom vremenu, dok je on na bolovanju a ona kao volonter u Crvenom krstu, tu se sreću njihove priče i od tada mladić koristi svaki trenutak da ga provede sa tom crnomanjastom devojkom koja ga je svojom jednostavnosću i iskrenošću očarala. Upečatljive su slike odlaska u bioskop tokom ratnog stanja, njihovog sve bližeg upoznavanja, započete veze, veridbe, njegovog odlaska i na kraju razočarenja zbog nemogućnosti prihvatanja devojcine ideje da je moguće voleti više osoba istovremeno, njega i bivšeg partnera. Ova priča ostavila je kao kakvo posttraumatično iskustvo dubok rez u Brunovom životu. On govori o tome kako ju je izgubio, kako je godinama traži pa se nada da će je sada, prilikom posete Madridu, možda i sresti, zna da bi je prepoznao po očima i osmehu. Iako se tačno ne zna kako su se rastali, šta se sa Pilar zaista dogodilo, jer je onome kome se to dogodilo sećanje nagriženo vremenom, traumom, prečutnom mukom te ne može ispričati sasvim povezano i detaljno sve što im se dogodilo. Autorski subjekat, takođe nakon smrti svoje sudbinske ljubavi, duboko lično doživljava pričevost i kratke zapise u memoarima, o Brunu i Pilar. Zato oseća unutrašnji nagon da razreši i dovrši započeto i ostavljeno, izgubljeno.

„On je mene lično, kada se vratio u Španiju još stariji nego što je bio dok je pisao, uvukao u svoju priču o prekinutoj ljubavi, kao da je poželeo da ispravi neku grešku. Bio je to poziv na saučesništvo, kome se tek sada, okružena senkama, spremno odazivam tražeći između vremena bledu siluetu crnomanjaste devojke.” (Ćirjanić 2003: 352)

Dirljiva priča o Dvoje koji su se pod nerazjašnjениm okolnostima rastali može predstavljati i pokušaj spisateljice da unutar romana sastavi još jedan kraći ljubavni roman ili novelu, budući da i sama ističe kako je neophodno da se uspomenama obrati sa željom da ih nadogradi i dopuni, da isprede radnju na mestima koja su ostala nema:

„Čini mi se da bih mogla da nadogradim ceo ljubavni roman, s pouzdanjem da ne baratom lutkama nego da posredujem oživljavanju uspomena. Šta drugo radim ovih dana, sem što se sećam tuđih sećanja upredajući ih sa svojima.” (Ćirjanić 2003: 356)

Spisateljica pronalazi toliko sličnosti sa Brunom, kao svojevrsnim „sudbinskim, životnim” dvojnikom, koji je takođe lutao po svetu tražeći sebe i tražeći ono što je izgubio, zato kaže:

„I on je kao i ja ulepšen i pust, samo što je njemu hladno a meni je vrućina. Njegova pustoš je, doduše, drugačije prirode. Gradio je kulu od karata koja je nauznak pala, ja polako razgrađujem kuću sa zidovima od kamena koji je presovan. Kad odvratimo pogled od svojih ruševin, oboje smo upućeni na Andalužane koji seseću, kao da svakom izgovorenom rečju pokušavaju da ispljunu pesak iz usta.” (Ćirjanić 2003: 371)

Prolazeći kroz tu špansku odiseju i pitajući se koliko je ona uistinu tačna, budući da se Pilar u rukopisu pominje samo ovlaš, a da je u stvarnom životu, dok je Bruno bio živ i koračao uz njih, jedino ona postojala i ispunjavaša njegov svet, spisateljica iznova proživljava svoj intimni i nikada prežaljeni gubitak. U toj tački sustiču se i Bruno i Hulita i njena baka Đurđa i mama koja ne pominje svog partnera, njenog oca. Svako od njih ima nešto da „prebrodi”, stoga je i oživljavanje sećanja svih ovih likova jedna velika istorija gubitaka čija praznina ječi kroz prazne hodnike kuće-vile u kojoj je nekada živelia sa svojom velikom ljubavlju. Ona u prebiranju po tim stvarima i predmetima traži zaklon, utehu, znajući da njihov duh kao i duh onih koje je volela nikada ne mogu iščeznuti iz pojavnog sveta, dokle god ih ona održava živim, u svojim mislima i svom srcu. Zato spisateljica govori:

„Čovek živi, veruje, voli, umire i pretrajava na zemlji sve dok pretrajava sećanje na njega. Kad iščeznu oni koji su ga se sećali, kad mu se među živima izgubi trag, prelazi u veliko, sveobuhvatno ništa koje je ljudski strah od ništavila nazvao Božjom ljubavlju.” (Ćirjanić 2003: 449)

Tako su inicijacija ljubavi i inicijacija smrti dve najbitnije okosnice za nastanak cele priče koja je pred nama, priče koja je u velikoj meri posvećena sećanju na Njega, odsutnom iz sveta i života ali ne i iz misli. On je mera svih stvari i po njegovim duhovnim standardima je sameren i duh žene koja piše svoju ispovest, iz potrebe da ozakoni i ostavi trag o čistoj i sublimiranoj emociji, o ljubavi prema Hoseu. On je zaslužan što se život i literatura sreću i stapaju u jedinstveni amalgam. Pišući o svojoj velikoj ljubavi, u momentu kada njega više nema na ovom svetu, ali ga ima u svemu čega se dotakne, možda i nehotice uvodi predstavu o postojanju neke posebne vrste ljubavi, mnogo uzvišenije i vrednije od čiste čežnje, želje, žudnje i onog plotskog koje je najveća prepreka da dvoje dožive jedno drugo kao komplementarna bića. Autorski subjekat oseća dušu onog koga voli,

njeno prisustvo i zna da su se poznavali i pre nego što su postojali, u preegzistencijalnom vremenu, kakav je slučaj i u priči o Kafki i Mileni. Reč je o uzvišenom, sublimiranom osećanju i doživljaju, onom istinskom, lakom i prozirnom, kao vazduh:

„Njegovo prisustvo je zračilo. Osećalo se u vazduhu kao miris lipe. Katkad mi se činilo da Hose nije sa ovoga sveta nego da je zalutao u njega iz neke drevne priče o najmlađem sinu koji hodočasti bez drugog cilja sem da otopli put i bića koja na njemu sretne. Nije pripadao ni staležu ni profesiji, nije pripadao nikome i ničemu sem možda onom zajedničkom jezgru svih zemaljskih verovanja.” (Ćirjanić 2003: 217)

Prava, istinska ljubav je slobodna. Autorski subjekt zna i oseća da jedno drugom pripadaju, ali su toliko oslobođeni od vezivanja i podjarmljivanja koje bi moglo da uguši i unizi svaki polet koji duh načini, svaki napredak i postignuće na bilo kom polju. Takva ljubav pruža bezbrižnost i poverenje, priateljstvo, razumevanje, i ona je u njima prisutna i pre postojanja u svetu materije, a prisutna je i sada, kada jednog od njih dvoje više nema. Budući da je Hose bio stariji od nje, jedna scena iz romana kada je sticajem okolnosti boravio u Beogradu, njenom rodnom gradu, kao paralela sa datumom njenog rođenja, ukazuje na to da je on njen duh prizvao, da im je sudbinski dato da se mnogo godina kasnije sretnu i žive u ljubavi, do kraja života:

„Videla sam Hosea ispod Savskog mosta u Beogradu, kako naizmenice zuri u nebo pa u reku, i razgovetno čula njegovu misao kako me doziva. Zvao me je da dođem, da se vratim iz savršenstva u nesavršeni svet želja. Znala sam da je on tačno znao koga zove, da ovo nije bilo prvi put da mi se obraća, i niko ne bi mogao da me ubedi da je to moje znanje proisteklo iz puke koincidencije. Lanac sećanja na moje postojanje pre ulaska u ovo telo, kako je blesnuo, na istoj zažarenoj sponi je i prsnuo.” (Ćirjanić 2003: 314)

Priča o platonkoj ili preegzistentnoj ljubavi i pesnički doživljaj celokupnog života stopio se u pesnički doživljaj romana, jer on je, iako pisan proznim diskursom, kada se sagleda iz najjudaljenije perspektive – jedinstvena pesma o svetlosti, pesma nad pesmama, o ljubavi koja traje nakon smrti, o duhovnosti i transcendenciji. Jer spisateljica zaista veruje u duh, oslobođen od okova materije, njeni preokupacije jeste smrt i uspomena na one koji su uslovno rečeno otišli, ali je i mnogo više od toga – vera u besmrtnost koja se projavljuje u epifanijskim, svetlosnim porama romana, tom svetom i svetlom tlu. Odnos prema drugima i prema životu iskazan prvenstveno poetiku svetlosti, tako da se ta svetlosna simfonija raznovrsnih pojava umnožava da bi na kraju ponela naslov: *Galerija svetlosti*. (up. Garonja Radovanac 2010: 382)

„Svetlost u prozi Gordane Ćirjanić, u čisto pesničkoj opservaciji, ima višestruka značenja: od vizuelne esencije i optičke varke do one unutrašnje trans-

cendentalne svetlosti božanske iskre, skrivene u svakom biću, ali koju otkrivaju samo odabrani. „Ali obasjanost dolazi samo iznutra.” [...] Ta svetlost istovremeno povezuje spoljašnje i unutrašnje, javu i san, prošlo i sadašnje, kao istinski pronađeni krug večnosti.” (Garonja Radovanac 2010: 382)

Čitav svoj doživljaj životne i pesničke sudsbine spisateljica primarno predstavlja kroz simbol svetlosti, beline, sunca. Ta je belina istovremeno i ponovno otkriće zaboravljenje, bogolike besmrtnosti, kao proniknuće u ishodište i razumevanje života i svih senzacija koje ga prate. Simbolika svetlosti najizraženije je prikazana kroz jedan dug san u kojem sreće i Hoakina i Hosea, osećajući da je „svetlost pohodi”, nakon čega se budi isto tako okružena toplim zracima andalužijskog sunca:

„Kosi sunčevi zraci na prstima ulaze u moju sobu: kroz stakleni krov, preko galerije pa preko postelje, od nogu do jastuka, pažljivo me dozivajući u vedar letnji dan. Ali jutros su mi delovali nespretni i bledi, sećanje na svetlost koja me je pohodila u snu učinilo ih je više nalik na pramenovima magle. Kako bih se osećala negde drugde, pod nekim tamnjim nebom? Puerto de Santa Maria leži na obali Atlantika koju ovde s pravom nazivaju Obalom svetlosti.” (Ćirjanić 2003: 431)

Od prve do poslednje stranice ovaj roman predstavlja apoteozu svetlosti, ljubavi, materinstva, nekih drugih kultura i života, ali i domovine. Govoriti o poštovanju svog nacionalnog koda i bezuslovnoj ljubavi prema Srbiji i Beogradu, povodom toga kako je prikazan u ovom delu, trebalo bi da bude posebna tema. Zato spisateljica, iako vezuje radnju pre svega za špansko područje, jer je u njemu ostvarila dosta bliskih odnosa i relacija, nikada ne zaboravlja svoj grad. Iako bi se možda jedino tim delovima mogla pripisati negativna konotacija, budući da su premeteni u aktuelni momenat, u vreme rata, razrušenosti, boravka i proslavljanja dečijeg rođendana u podrumu, crnila i gareži, strepnje za život, spisateljica to ne čini, ostajući do kraja verna svom unutrašnjem impulsu. Karakteristične su scene posete pozorištu ili jednom muzičkom koncertu, u kome se teško raspoznaje da li se u pozadini čuju alarmantni zvuci sirena ili tonovi koje proizvode muzički instrumenti. One umesto straha reprezentuju istinsko osećanje uživanja i pripadnosti i misli da se i u najčernijim vremenima može sakriti i negovati mir, kako se vekovima unazad činilo u našoj zemlji, uz čvrstu veru, optimizam i životni vitalizam. Njen grad je lep i kada je bombardovan, kada ga posmatra sa svog balkona, on ima svoj stil i prepoznatljivi ritam života, ulice i dušu u tim ulicama, ona se u njega vratila u prelomnom trenutku kada su mnogi iz njega pobegli i više se nikada nisu vratili, mnogi su otišli i kada je bilo mirno. Ona bira svoje rodno mesto i nakon mirnog i ušuškanog života bez turbulencija u „velikom svetu” u velikom gradu Madridu i kući iz snova na obali Atlantika. Ona je izabrала da se iz „zapadnog raja” vrati u „naš pakao”, sa grešnim osmehom

nekoga ko se uz teške muke izbavio iz raja, kako zaključuje na kraju romana. Zato je ovaj roman izuzetno etičan, poučan i trebalo bi da sluzi kao primer svima koji su otisli nekuda daleko u potrazi za navodno boljim životom ili pak „trbuhom za kruhom. (up. Garonja Radovanac 2020: 380) Kako kaže Crnjanski, nema istinske sreće van onog mesta gde smo se rodili i proveli detinjstvo. O lepoti i veličanju detinjstva govore i scene iz Banata u kojima je prikazano kako njena kćer odrasta u prirodnom, zdravom okruženju, van svih meteža, neprilika i nemira u Srbiji. Ljupkost i milina sadržani su u postupku pripitomljavanja prasenceta Gaše, čijim se društvom spisateljičina kći ponosno hvali.

Zaključno poglavje posvećeno je oproštaju od kuće i mislima o konačnom povratku u Beograd. Ono je takođe okupano sunčanim scenama, svetlom i belinom, koja se ne prekida i sigurno se neće prekinuti ni kada se korice romana sklope, jer kada se jednom oživi ovakav svet on se preliva u stvarni doživljaj i ostaje uvek prisutan u mislima, naročito onda kada razmišljamo o istinskoj lepoti i čistoti. Ovaj roman, pesma o vernosti, jednom životu, jednoj ljubavi i jednoj domovini pamtim po mnogim lepim i bogatim segmentima, kakav je i ovaj, zaključni:

„Kad se najzad odlučim da krenem nazad, Beograd će već biti osvetljen, a sve što se bude videlo kraj staze, u pomračini, delovaće mi čisto. Iza mostova u nizu, pelivana u noći, isticaće se Saborna crkva sa zlatnim krstom na vrhu, šarobojne reklame na terazijskim zgradama, tamnasti greben „Beogradanke”, a posle, iza neosetnih rečnih zavoja, Kula Nebojša i iskričavi Zemun u daljini. I opet će mi srce biti puno.” (Čirjanić 2003: 467)

Zaključak

Domovina se brani lepotom, i čašću, i znanjem.

Put ka pravom evropskom romanu, ka svetski komponentnim delima koja predstavljaju vrednost same po sebi i za sebe, za pisce koji su ih napisali, za nas koji ih čitamo i za našu zemlju koja je počastovana što se može podićiti baš ovakvim, moglo bi se slobodno reći monumentalnim, delima, utaban je koracima dveju srpskih spisateljica koje su se odvazile da misle i grade neki novi svet, van okvira i kanona. Ani Šomlo dugujemo zahvalnost zbog toga što se njena pisma mogu, po vrednosti i autentičnosti, citati uporedno sa Kafkinim, što je uspela ono što je malo ko uspeo, da snagom intuicije i imaginacije na bestemeljnom tlu izgradi velelepnu kulu ne od karata već od pisama kojoj pohara vremena neće umanjiti vrednost i aktuelnost. Ona je tvorac jedne izuzetne i retke mistifikacije kakve je mogao stvoriti na primer Borhes ili Eko ili bilo ko drugi ko je u postmodernom vremenu pohitao za tim interesantnim eksperimentom. Sa druge strane, nijedna pohvalna reč nije dovoljno velika da bi obuhvatila čitav smisao jedne pesme nad pesmama kakav je (iako u prozi ipak latentna poezija) roman *Kuća u Puerto*. Zahvaljujući

njemu čitaoci su uspeli da odagnaju misao kako književnost i umetnost u 21. veku stoje na staklenim nogama, čekajući da se, kao i sve ostalo, dezintegrišu i raznesu u prah ili sitne komade, čemu se svakako išlo već idejom da se piše „o ničemu”, bez reda, teme, ideje, polazišta... Ovaj roman vraća veru u Celinu i vraća veru u to da nismo skrajnuti, narušeni i bezvredni na mapi sveta ili na kugli zemaljskoj, već da i dalje imamo pisce koji opravdavaju ideju da smo narod sa bogatom tradicijom, kulturom, čvrstim identitetom i integritetom. I zaista, naša domovina se brani lepotom, čašću i znanjem, tim oružjem moćnijim od bilo kog neprijatelja i dželata.

⁷ U romanu je prikazano nekoliko ljubavnih priča koje prikazuju različite odnose među partnerima. Ona primarna, ljubav između autorskog subjekta i Hosea koja je ostvarena, potpuna, sublimirana i produžava se čak i nakon Hoseove smrti. Zatim ljubav Bruna i Pilar koja se možda odvila samo u Brunovoj mašti, ali je tako realno prikazana kao bolna, neispunjena do kraja, nedorečena, ona svojim primerom svedoči o tome da su neizgovorena, zaturena i učutkana osećanja najbolnija, i ne mogu se iskoreniti iz srca do kraja života, samo potvrđujući misao da je ono pravo večno i da mu vreme, bol i rane ne mogu oduzeti pravo da bude prisutna do poslednjeg daha. Tu su i starije priče, jedna španska o Hoakinu i Huliti, Hoseovim roditeljima, o izgubljenim i izneverenim iluzijama jedne žene koja je silno želela topli dom, porodicu i ognjište, i čiju pravu istinu o njihovom odnosu spisateljica nije mogla osvetleti do kraja, jer bi joj time oduzela nešto od intimnosti koja joj imanentno pripada i na koju niko drugi osim Dvoje u ljubavi nema pravo. Tu je i srpska verzija ljubavne drame predočena kroz likove deke i bake autorskog subjekta, Riste i Đurđe, koja donosi jednu novu dimenziju odnosa. Iako je Rista bio sanjar, idealista, željan promena i lutanja, nikada bez knjiga, a Đurđa prava majka i domaćica, te su često zbog kontradiktornosti u karakterima bili u sukobu, ipak je, svođenjem posebnog poglavja posvećenom deki, pobedu odnela čvrstina neobične ljubavi i neraskidivost jenom ostvarenog porodičnog odnosa. Prisutne su i druge priče kojima je posvećen veći ili manji broj stranica, ali neka ostanu u okrilju romana, večne i besmrtnе.

⁸ Španija, kao država u kojoj je zaista živila, osnovala porodicu i radila, pre nego što će se nakon muževljeve smrti preseliti sa čerkom u Beograd, predstavlja takođe i nukleus sveukupnog proznog literarnog sveta ove spisateljice. Doživljaj Španije – literarno i kao toposa, lična inicijacija i najzad, egzistencijalni simbol, složena i kompleksna tema, ono je što markira njen život ali i celokupno stvaralaštvo, budući da nije preokupacija samo ovoga romana već i većine njenih proznih dela.

⁹ Često spominjanje časopisa, koje Hulita, emancipovana, elokventna i graciozna žena čita, svedoče o tome da je u 19. veku, u godinama u kojima je ona živila, žena već imala određene beneficije, izlaženje časopisa i njena mogućnost da ih priušti, svedoče o staležu ali i o promenjenom položaju žene unutar društvene svesti.

Gornji tekst Marije Stefanović je deo seminar skog rada **Srpski ženski roman u odnosu na evropski roman** u kome je sačinjena literarna analiza dela Ane Šomlo i Gordane Čirjanić.

Citirana literatura: Slavica Garonja Radovanac, **Žena u srpskoj književnosti** (Dnevnik, Novi Sad, 2010)

Haruki Murakami Prvo lice jednine

GEOPOETIKA

Svet u kojem živimo često se u trenutku okreće naglavačke ako samo promenimo način posmatranja. Ukoliko se promeni samo način na koji pada zrak sunca, senka može postati svetlo i svetlo senka. Pozitivno postaje negativno, a negativno pozitivno. Ne umem da ocenim da li je takva pojava jedna od suštinskih odlika onoga kako je svet ustrojen ili je samo optička varka.“ Murakami opet piše u prvom licu jednine. U ovim pričama čitaoci će prepoznati modele i likova i situacija iz njegovih prethodnih romana i priča. Lični događaji zaogrnuti su fikcijom, s jasnom namerom da čitalac ne može da odredi gde je granica fiktivnog i realnog.

Narcisa Potežica

Što čini jabuku?

Početkom 2021. godine izašla je u Hrvatskoj nova knjiga Amosa Oza pod naslovom "Što čini jabuku?" (u nakladi Frakture, a s hebrejskog je prevela Andrea Weiss Sadeh). Amos Oz, jedan od najpoznatijih suvremenih svjetskih i izraelskih pisaca, koji je umro koncem 2018. godine i uz njegov najpoznatiji antologiski autobiografski roman "Priča o ljubavi i tmini" kod nas je predeno i tiskano trinaest njegovih knjiga, a prije nešto više od godine dana "Fima", roman o osamljenosti u prepoznatljivom ambijentu suvremenog Izraela.

Nova knjiga "Što čini jabuku?" sastoji se od razgovora, koje je Amos Ozom vodio sa Širom Hadad, njegovom izraelskom urednicom i dugo-godišnjom prijateljicom. Šira Hadad doktorirala je na djelima Šmuyla Josefa Agnona na Sveučilištu Columbia, radila je kao urednica suvremene hebrejske proze u izraelskoj nakladničkoj kući Keter, a trenutačno radi kao samostalna urednica i piše scenarije za dramske serije.

U ovoj zborci na 176 stranica objavljeno je šest razgovora koji ukazuju na srž prijateljstva s njegovom urednicom, a nastali su prije više od desetak godina, točnije 2008. Podnaslov je "Šest razgovora o pisanju, ljubavi, osjećaju krivnje i ostalim užicima" ukazuje da su to intervjui, naravno pomno izabrani, jer je u njima obuhvaćena osnova njegova životnog puta i svjetonazora koje

je svojim djelima na neki način slao svima oko sebe tijekom pripovijedanja njegova životanog puta. Kroz intervjuje s Ozom ponovo su oživljeni trenuci koji su i bit njegova književnog djela i kroz njih je ostavio poruku svjetu. To je knjiga iznimnih razgovora, to je esencija cjeloživotnog dijaloga koji je veliki pisac vodio sa sobom i svijetom koji ga okružuje. Pred čitatelje postavljeni su dijalogi koje je pisac vodio s urednicom njegovih djela ali i prijateljicom Sirom Hadad, pa je to najintimniji portret Amosa Oza. Knjiga donosi Ozova razmišljanja o djetinjstvu, odrastanju, važnim knjigama i autorima, o stvaralačkom procesu i nadahnuću, o pitanjima ljubavi i braka, roditeljstva, odnosu među ljudima.

Tako u razgovoru, među ostalim, govori zbog čega je promijenio ime nakon majčina samoubojstva, sjetimo se da mu je pravo ime Klausner, rodio se ulici Amos u Jeruzalemu, dok prezime Oz uzima jer to znači i hrabar, snažan kakav je želio postati kad je sa četrnaest godina otišao u kibuc, gdje je upoznao buduću ženu, oženio se, rodila mu se djeca i tamo je ostao preko tri desetljeća.

U zbirci razgovora "Što čini jabuku?" govori o specifičnosti stvaralačkog čina i zašto je napisati roman isto kao sagraditi čitav Pariz od šibica i ljepila. A više puta se navodi njegovo objašnjenje stvaralačkog čina pisanja i uspoređuje s pripovijedanjem: "... Što čini jabuku? Voda, zemlja, sunce, drvo jabuke i malo gnojiva. Ali ona nije nalik nijednoj od tih stvari. Napravljena je od njih, ali nije im nalik. Tako je i s pričom, i ona je sigurno načinjena od zbroja susreta, iskustava i slušanja."

Zatim saznajemo kako Amos Oz razmišlja o važnim životnim pitanjima, govori otvoreno i intimno o svemu što je važno njemu i svima nama – govori o ljubavi i o seksu, o feminizmu i fanatizmu, prošlosti i budućnosti. Također odgovara i na pitanje može li književnost promijeniti čovjeka i može li se uopće promijeniti svijet.

Knjiga i razgovori u njoj su duboko emotivni, osjeća se toplina i spontanost ali i njegov posebno karakterističan humor i ironija čime su prožeta Ozova razmišljanja o djetinjstvu, odrastanju, važnim knjigama i autorima, o stvaralačkom procesu i nadahnuću istinski će zasjati dok s prepoznatljivom mudrošću i jasnoćom bude dodirivao osim pitanja među ljudima u ljubavi i braku, važnu temu politike i vjere, starenja i smrti.

Evo što je rekao David Grossman: "Ova knjiga otkriva Amosa Oza onakvoga kakvoga smo poznavali mi, njegovi prijatelji: otvorenog i s nevjerojatnim smislim za humor i ironiju."

Razgovori sa Sirom Hadad su na neki način suština cjeloživotnog dijaloga koji je veliki pisac vodio sa sobom i svijetom koji ga okružuje, ali je to uvijek i ispovijed iskrena, bez tabua i laži. Zato je ova zbarka razgovora ujedno najosobnija knjiga Amosa Oza, kao što mnogi ističu - jednoga od najutjecajnijih intelektualaca 20. stoljeća. Knji-

ga je to koja kroz razgovor s velikim piscem donosi prva i posljednja pitanja našeg postojanja, sve ono od čega je izgrađen i njegov život od djetinjstva, s roditeljima i kasnije život u kibucu, njegovo sudjelovanje u ratu, stvaranje Izraela čega se s ponosom sjeća i njegovo veliko mirotvorstvo i zagovaranje mira i suživota. Sve je tu po čemu ga prepoznajemo, poštujemo, volimo i sada još bolje upoznajemo pisca koji se rodio, živio i umro u Izraelu a svojim djelom jedan je od velikana našega vremena.

Narcisa Potežica aktivna je na raznim područjima kulture, objavljuje književne osvrte, eseje i članke u časopisima (Baščina, Novi Omanut, Ha-Kol, Novi uvez - glasniku zagrebačkog knjižničarskog društva, Glasniku B'nai Brit, Kvaka, Lamed). Osnovala je Čitateljski klub koji vodi već sedmu godinu u Židovskoj općini Zagreb.

Andrea Weiss Sadeh

Srce probodeno strelicom

Što pokreće piščevu ruku?

U dvorištu gimnazije Rehavia u Jeruzalemu bilo je drvo eukaliptusa, u koje je netko urezao srce probodeno strelicom. Na probodenom srcu, s jedne i druge strane strelice, pisalo je: "Gadi-Ruti". Sjećam se da sam već tada, a imao sam trinaest godina, pomislio: ovo je sigurno napravio taj Gadi, a ne Ruti. A zašto je to napravio? Zar nije znao da voli Ruti? Zar ona nije znala da je on voli? I čini mi se da sam već tada rekao samom sebi: možda je nešto u njemu znalo da će to proći, da će sve proći, da će toj ljubavi doći kraj. Htio je ostaviti neki trag. Htio je da ostane spomen na ljubav nakon što prođe. A to je vrlo slično porivu za pričanjem priča: spasiti nešto od kandži vremena i zaborava. I to, i želja da se dâ druga prilika onome što se nikada više neće moći ostvariti. I to. Sila koja pokreće piščevu ruku jest i želja da ne bude izbrisano, da ne bude kao da nikada nije ni postojalo – i pri tom ne mislim na svoje osobne stvari, one koje su se dogodile meni. Meni, na primjer, nikada nisu iznajmili mansardu u potkroviju stare kuće, i nisam satima razgovarao s nekim ostarjem invalidom za plaću, kao što se događa Šmuemu Ašu u *Judi*. To se nije dogodilo meni. No u Jeruzalemu su postojali ljudi koji su govorili pomalo kao Geršom Vald. Postojali su, a sada ih više nema. Jedna od stvari koju sam želio jest da se to ne zaboravi. Taj Jeruzalem gorljivih skolastika koji jednom nogom stoje na Breneru, drugom na *Bibliji*, i još jednom u dvorištu Ben Guriona, i dodatnom na Nietzscheu, pa još jednom na Dostojevskom ili Žabotinskom.

A osjećaš li da se twoja motivacija za pisanje s godinama mijenja ili ostaje u osnovi ista?

Stvarno ne znam, Šira, mislim da je to ista stvar, ali nisam siguran. Gotovo se nikad ne pitam koja je moja motivacija da pišem. Kad ovdje sjednem prije pet ujutro, nakon šetnje po pustim ulicama, uz prvu šalicu kave, nikad se ne pitam koja je moja motivacija. Jednostavno pišem.

No pitaš li se odakle dolazi priča?

Da. Da. Ponekad se pitam, ali ne nailazim uvijek na odgovor. I ispričat ču ti nešto što je vezano uz to twoje pitanje. Jednom sam preveo pjesmu Ane Ahmatove, no preveo sam je s engleskog u stilu Stephen Berga, zato što ne znam ruski. I ta pjesma potpuno, baš skroz, ima poveznicu s ovim twojim pitanjem sada. Natipkao sam je na svom pisačem stroju, u doba kad još nije bilo računala. Evo, ovako ide njen kraj:

"I ponekad sjedim. Ovdje. Ledeni vjetrovi s mora Pušu kroz moj otvoren prozor. Ne ustajem, ne Zatvaram. Dajem vjetru da me dira. Smrzne. Sumrak ili praskozorje, isti sjajni oblaci, blistavi. Golubica kljуча sjemenčicu žita na dlanu nemirnom, I to prostranstvo bezgranično, bjelina listova na površini mog stola – Neki usamljen, nemušti nagon podiže moju desnu ruku, vodi me, Mnogo drevniji od mene same, nailazi i jenjava, Modar kao kapak, bez boga, i počinjem pisati."

To je predivno.

Ja nisam prevoditelj, no ovu sam pjesmu baš htio prevesti s engleskog. Možda je na ruskom još ljepša, stvarno ne znam.

S vremena na vrijeme pitam se odakle dolaze priče, i ne mogu baš odgovoriti na to pitanje. Vidi, s jedne strane ja **to** znam, jer čitav svoj život živim kao špijun. O tome piše u *Priči o ljubavi i tmini*. Slušam razgovore drugih ljudi, promatram ljude koje ne poznajem, i kad čekam u redu u domu zdravlja, ili na željezničkom kolodvoru, ili u zračnoj luci, nikada ne čitam novine. Umjesto da čitam novine, slušam što ljudi govore, kradem dijelove njihovih razgovora i poredbi. Ili gledam njihovu odjeću, gledam cipele – cipele mi uvijek govore mnogo toga. Promatram ljude. Slušam ih.

Moj susjed u kibucu Hulda, Meir Sibai, znao je reći: "Svaki put kad prođem ispred prozora iza kojeg Amos sjedi i piše, zaustavim se na tren, izvadim češalj i počešljam se, jer ako uđem u Amosovu priču, barem ču biti počešljan." Fina logika, ali kod mene to baš ne funkcioniра tako. Hajmo reći, jabuka. Uzmi na primjer jabuku. Što čini jabuku? Voda, zemlja, sunce, drvo jabuke i malo gnojiva. Ali ona nije nalik nijednoj od tih stvari. Napravljena je od njih, ali nije im nalik. Tako je i s pričom, i ona je sigurno načinjena od zbroja susreta, pokušaja i slušanja.

Moj prvi poriv je da pokušam zamisliti što bih osjećao da sam ja on, što bih osjećao da sam ona. Što bih mislio? Što bih želio? Čega bih se sramila? Što bi mi, na primjer, bilo važno, a da nitko drugi na svijetu to ne zna? Što bih odjenuo? Što bih jela? To me uvijek prati, još prije nego što sam uopće i počeo pisati, još od djetinjstva. Bio sam sin jedinac i nisam imao prijatelje. Moji roditelji vodili su me u kavanu u ulici Ben Jehuda u Jeruzalemu, obećali bi mi sladoled ako budem mirno sjedio dok oni razgovaraju sa svojim prijateljima. A sladoled je u to vrijeme bio rijetka pojava u Jeruzalemu. I to ne zbog toga što je bio skup, nego zbog toga što su sve naše majke, uzduž i poprijeko, religiozne i sekularne, Sefartkinje i Aškenaskinje, bile duboko uvjerene da sladoled uzrokuje crveno ždrijelo, a crveno je upala, a upala je prehlada, a prehlada je angina, a angina je bronhitis, a bronhitis je upala pluća, a upala pluća je sušica. Ukratko – ili sladoled, ili dijete. No ipak, meni su, samo taj jedan

jedini put, obećali kupiti sladoled ako ih ne budem ometao u razgovoru s prijateljima. A oni su razgovarali s tim svojim prijateljima najmanje sedamdeset sedam sati bez prestanka. I kako ne bih izludio od silne osamljenosti, ja sam jednostavno krišom počeo pratiti ljude koji su sjedili za susjednim stolovima. Krao sam dijelove njihovih razgovora, gledao. Tko što naručuje? Tko plaća ceh? Pokušavao sam pogoditi u kakvima su odnosima ljudi za susjednim stolom, čak i izmaštati prema njihovom izgledu, govoru tijela, odakle su došli, kako izgleda njihov dom. Isto to činim i danas. Ali, nije to kao da fotografiram pa se onda vratim kući, razvijem snimke, i eto ti priče. U tom procesu ima mnogo preokreta. Na primjer u *Crnoj kutiji* ima jedan lik koji voli počešati svoje desno uho lijevom rukom koju ispruži iza glave. I neka žena me upitala: "Otkud ti je to došlo?" Jer i ona poznaje nekog tko češe svoje desno uho lijevom rukom iza glave. Rekao sam joj, gotovo sam siguran da sam to jednom negdje vido i urezalo mi se u pamćenje, ali gdje li sam to vido? Ubij me, ali ne znam. To mi dolazi iz nekog zaboravljenog sjećanja, ne dolazi iz zraka, ali stvarno nemam pojma odakle.

Znaš što, ovako će ti reći, kad pišem neki novinski tekst, obično ga pišem jer sam ljut. Moja motivacija je ljutnja u vezi s nečim. Ali kad pišem priču, jedna od stvari koja pokreće moju spisateljsku ruku jest znatiželja. Vrsta znatiželje koju je nemoguće zadovoljiti. Strašno me zanima ući pod kožu drugih ljudi. I mislim da je znatiželja ne samo osobina neophodna za svaku intelektualnu djelatnost već i moralna vrijednost. Možda je čak i moralno mjerilo književnosti.

O tome imam otvorenu prepirku s A. B. Jehošuom, koji u središte književnog djela stavlja pitanje morala: grijeh i kazna koja slijedi. Ja smatram da je moralna dimenzija nešto sasvim drugo: staviti se na nekoliko sati u kožu drugog čovjeka, ili u cipele drugog čovjeka. To ima neizravnu moralnu težinu, ne preveliku, da ne bismo sad pretjerali. No ja stvarno mislim da je znatiželjan čovjek malo bolji partner od onoga koji nije znatiželjan, i malo bolji roditelj. Nemoj mi se sad smijati, ali ja čak mislim da je znatiželjan čovjek bolji vozač na cesti od onoga koji nije znatiželjan, jer on se pita što je sve ovaj vozač u usporednom traku odjednom u stanju učiniti. Čini mi se da je znatiželjan čovjek i mnogo bolji ljubavnik od onoga koji nije znatiželjan.

S pravom govorиш o znatiželji kao humanističkoj vrlini. No postoji i ona druga vrsta znatiželje, gotovo potpuno suprotna, onakva kakvom je vodeno dijete koje raskomada pticu samo da bi vidjelo kako ona izgleda iznutra. Može li, po tvome mišljenju, književnost napisana iz znatiželje da prikaže bol druge osobe, i koja ponekad graniči sa sadizmom, također biti velika književnost?

Točno. Ne smijemo zaboraviti da postoji i ona mračna znatiželja. Pronalazimo je i kod djece i kod odraslih, a i kod pisaca. Znatiželja ljudi čija je glavna namjera izazvati povredu, samo zato da vide patnju i iz tog izvuku nasladu. Djela u kojima je onaj koji piše fasciniran zlom, očaran njime, na primjer Shakespeareov *Otel*, ili Céline-ovo *Putovanje nakraj noći*. I takva djela imaju moralnu dimenziju. Zato što su izazov za čitatelja, ili u čitatelju bude moralna antitjela.

A kod tebe, u tvojim knjigama, postoji li ponkad ta mračna znatiželja? Po mome mišljenju, postoji.

Naravno da postoji. Na primjer, u detaljnem opisu smrtnih trzaja u priči "Put vjetra". Ili u opisu sadizma, mučenja i iživljavanja u priči "Do smrti".

Ti si danas vrlo poznat pisac, ljudi te prepoznaju. Postaje li pitanje "dodira sa stvarnošću" problematičnije s vremenom?

Ne. Na mjestima gdje ja promatram ljudе, vrlo me rijetko prepoznaju. Kad odem u restoran, ljudi me ponekad prepoznaju. Kad sam na sveučilištu, prepoznaju me. Tu i tamo dogodi se da netko kaže, ma jesu li ti onaj s televizije? Nisi li jednom bio član Knessa? Dogada se. Ponekad taksisti. No obično me ljudi ne prepoznaju. A sasvim sigurno ne kad sam u inozemstvu. Posljednjih godina kad dođem u nepoznati grad, više ne odlazim u muzeje, jer me bole koljena. Ne idem ni u razgledavanje poznatih lokaliteta, jer sam već dovoljno vido. Sjedim vani u nekom kafiću ili, ako je hladno, vani na ostakljenoj terasi. Mogu sjediti sam dva-tri sata i promatrati ljudе koje ne pozajem. Ima li išta zanimljivije od toga?

A kad se iz kafića ili iz reda u domu zdravlja vratиш svom pisačem stolu, imaš li neke ustaljene obrede koji su vezani uz pisanje?

Gledaj, neću ti baš sve reći u tu snimalicu. Bez audiozapisa možda bih ti rekao više. Ali ne sve. Moj prvi obred je taj da sve bude na svome mjestu. To zagorčava život čitavoj mojoj obitelji. Stalno vraćam stvari na mjesto. Netko ispija svoju šalicu kave, Nili, moje kćeri, moj sin, unuci, čak i gosti, oni počnu piti svoju kavicu i onda na tren spuste šalicu, odu se javiti na mobitel, a kad se vrate, kava im je već završila u sudoperu, a šalica je oprana i okrenuta prema dolje suši se na stalku za posuđe.

Teško se ponašati na taj način u kući u kojoj su djeca, u kojoj su bila djeca.

Uvijek su se ljutili na mene. Sve što se našlo na bilo kojoj površini, smjesta je bilo uklonjeno: ključevi, dokumenti, pisma, cedulje, sve što je vani na površini, smjesta ide u ladicu. Bez milosti.

Da, pa vidim koliko su tvoje ladice pretrpane.

Vidi, moj je tata bio knjižničar, moj punac je bio knjižničar, moja šogorica je knjižničarka, žena mi je arhivistica. Što je onda moglo od mene ispasti, kad se sve to uzme u obzir? Čak i moj mačak uredno slaže svoju hranu u zdjelicu. Ako sam ne složi, onda mu ja pomognem složiti.

Ne mislim da imam neke obrede u vezi s pisnjem. Kod mene su to radne navike. Moj dan započinje rano. Vrlo rijetko u životu sam nešto napisao tijekom noći. Čak i kad ne spavam noću, ne pišem. Samo ujutro. Nekoć sam bio potpuno ovisan o cigaretama. Nisam mogao napisati ni jedan jedini redak, a da ne pušim. Bilo mi je teško razdvojiti pušenje od pisanja. Strašno teško, ali radio sam na tome.

Pišeš li olovkom ili na računalu?

Jako puno skica pišem rukom. Ne prepisujem s tih skica, na tom komadu papira napišem neki dio teksta i onda ga stavim u ladicu, a zatim napišem tu istu scenu na drugi način. Kad u ladicu imam četiri ili pet, ponekad čak i deset verzija, sve ih izvadim i poslažem u dugom redu na stol, pa iz svake uzmem ponešto, a onda će i ta verzija možda biti prepravljena i s ova ču je dva prsta natipkati na računalu koje je ovdje preda mnom.

A prije pisanja, tu su tvoje jutarnje šetnje.

Da. Svakog dana, osim kad vani jako pljušti ili je u zraku mnogo prašine kao danas, pa se ne može disati. To mi pomaže da stavim styari u proporciju; što je važnije? Sto nije važno? Sto ču zaboraviti već za par dana? A što možda neću zaboraviti? Hodam čak i prije prve kave. Ustanem i istuširam se, obrijem i izađem van. Već sam u četiri i petnaest vani, u petnaest do pet se vraćam, vani je još potpuni mrak, a ja sam već uz šalicu jake kave za svojim pisaćim stolom. To su moji sati. To je obred.

Wisława Szymborska napisala je pjesmu koja se zove "Četiri ujutro", a u njoj piše: "Nikome nije dobro u četiri ujutro."¹¹ I ima pravo. Četiri ujutro je grozna ura!

Gospođo Szymborska, kakva šteta da se vi i ja nismo susreli, ja bih vas pozvao na šalicu kave i možda bih vam pokazao čaroliju tog sata četiri ujutro, a i kavu bih vam platio. Ja se ne patim, meni nije teško u četiri ujutro. Budim se bez budilice. I na šabat, i kad su blagdani. Nitko ne telefonira, Nili spava, a ako u kući ima i drugih ljudi, i oni spavaju, to su sati kad me nitko ne treba. U Aradu sam odlazio u šetnju pustinjom prije svitanja, jer je pustinja počinjala pet minuta od moje kuće. Ovdje ponekad odlazim u mali park ili bez veze hodam ulicama jer mi je to zanimljivo. Prozori su mračni, osim onih ljudi koji ostavljaju svjetlo u kupaonici. Ima puno takvih koji noću ostavljaju svjetlo u kupaonici. Možda misle da će to ustrašiti lopove. Možda ostavljaju za slučaj da se dijete probudi noću. Možda misle da smrt ne dolazi ako vidi svjetlo u kupaonici.

Jednom je na osvijetljenom prozoru, u pola pet ujutro, stajala žena i gledala u mrak. A ja sam stao i gledao nju iz mraka. Ne iz razloga koji je tebi pao na pamet. U svakom slučaju, ne samo iz razloga koji je tebi pao na pamet. Gledao sam je iz mraka i pitao se: što joj se dogodilo u ovaj sat? Poslije se udaljila od prozora i ugasila svjetlo, ili je ostala

stajati i gledati u mrak, a ja sam nastavio hodati, no otiašao sam dalje sa zametkom priče. Koju još uvijek nisam napisao. Možda ju jednom napišem, a možda nikad ne.

Osim toga, ponekad poželim dobro jutro raznosaču novina. Prije nekoliko dana vidoš sam u parku mladića sa psom u četiri ujutro. Nije šetao, samo se igrao sa psom u četiri ujutro na travnjaku. Bacao mu je štap, a pas ga je donosio nazad. Sad kad se približavaju Strašni dani,¹² vidim ponekog čovjeka koji odlazi vrlo rano u sinagogu na molitvu oproštaja, s torbicom za talit¹³ i tefillin.¹⁴ Kažem "Dobro jutro", a ako je šabat, "Šabat šalom", i to je to. Ne zastajem da bih razgovarao s ljudima. Ne u tim jutarnjim šetnjama.

I za to vrijeme razmišljaš o stvarima o kojima pišeš?

Da, razmišljam o tome što me čeka kad sjednem za stol. Jer gotovo sam uvijek usred nečega. I onda, razmišljam gdje sam bio jučer, gdje sam to ostavio, u kojem smjeru želim da se nastavi. Ne dogodi se uvijek baš ono o čemu ja razmišljam, ali, da, razmišljam, i na neki način uvodim te ljude, dovodim svoje likove. Na primjer, ta žena s prozora u pola pet ujutro pobjegla je iz priče "Uvojci", ili njen muž, Moše. A taj Moše, on u čitavoj priči ne izgovori više od pet-šest riječi, i zapravo ispada kao netko prilično odbojan. I vanjština mu je odbojna. Ali što, ja o njemu znam malo više od toga. O svim svojim likovima ja znam mnogo, mnogo više no što sam o njima napisao. Baš o svima. I o Hani u *Mom Mihaelu*, ili o Fimi. O njihovom djetinjstvu, roditeljima, njihovim erotskim fantazijama. Samo što ne upotrijebim sve što znam o njima. Dok sam pisao "Uvojke", znao sam čak i za drugu ženu koju je Moše imao u Nataniji. Nisam to ubacio u priču, otpočetka mi je bilo jasno da to neće ući u priču, no htio sam znati nešto više, što se tamo dogodilo, kakav je on uopće čovjek i zašto se žali zbog svog "blagoslova", jer očito je da se žali. To mi je bilo neophodno znati. Ne zbog priče, nego zato da imam dovoljno materijala da iz njega skrojim odijelo.

Prijevod: Andrea Weiss Sadeh

¹¹ Wisława Szymborska, "Četiri ujutro", iz *Svijet prije kraja svijeta*, izabrane pjesme, s poljskoga prevela Đurđica Čilić, Fraktura, 2020, (op. prev.)

¹² Strahotni dani, hebr. Jamim ha Noraim – biblijski naziv za razdoblje židovske Nove godine (Roš hašane) i blagdana Jom Kipur. (op. prev.)

¹³ Talit – molitveni šal. (op. prev.)

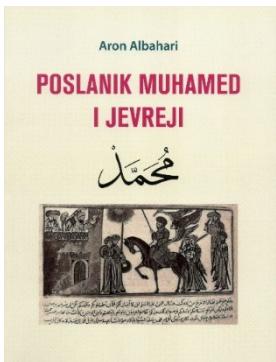
¹⁴ Tefillin – molitveno remenje. (op. prev.)

(Iz knjige *Što čini jabuku?*)

Muharem Bazdulj

O Svojima kroz pogled Drugog

U Travniku, gradu u kojem sam rođen i odraстао, odnosno u kojem sam sticao prva znanja o svijetu i o ljudima, historijski i arhitektonski spomenici, nazivi pojedinih ulica, kao i narodska imena za neke zgrade i toponime, čuvaju uspomenu na veliko jevrejsko prisustvo u ovom gradu, odnosno na drugu najveću i najstariju jevrejsku opštinu u Bosni i Hercegovini, odmah nakon sarajevske. Nažalost, ustaški genocid i Holokaust u periodu između 1941. i 1945. godine, praktično su uništili ovu zajednicu, koja je u samom gradu, za svojih vrhunaca dosezala i do četvrtine stanovništva, mada je i u mom djetinjstvu među školskim drugovima i komšijama još uvijek bilo ljudi karakterističnih sefardskih prezimena.

U sredini u kojoj su čak i ljudi koje ne dolaze iz muslimanskih porodica, u svakodnevnom govoru koristili su mnogobrojne turcizme, riječ „džehe-nam“ sam znao otkad znam za sebe. U svakodnevnom vokabularu označavala je posebnu vrstu neprijatnih iskustava: od velike vrućine do nekog izrazito teškog dana sa brojnim lošim i nesrećnim događajima. U nekom trenutku, još uvijek u ranom djetinjstvu, shvatio sam, odnosno neko mi je rekao, da je riječ o muslimanskem, izvorno arapskom, izrazu za pakao.

Nekoliko godina kasnije, kad sam već nepovratno navučen na knjige, možda u nekoj Singrovoj prici u prevodu Eugena Verbera, nailazim na rijec „gehena“ uz prigodnu fusnotu i shvatam, kao kad pročitaš neki dobar stih, da nema nikakve sanse da „gehena“ i „džehe-nem“ ne dolaze iz istog jezičkog bunara. Sva kasnija lektira o jevrejsko-muslimanskim odnosima, o sličnostima i razlikama običaja i zabrana, o istoriji, semitskim jezicima i ko zna čemu sve ne, za mene lično su se ispostavljali kao nadopuna onog prvog dječijeg osjećanja da su Jevreji i muslimani dvije grane istog stabla.

U godinama i decenijama koje su dolazile, čitao sam gomilu književnosti i publicistike koja se bavila različitim aspektima muslimansko-jevrejskih relacija. U nekim knjigama to je bila jedna od glavnih tema, u nekim sasvim sporedna, ali se kao talog sve te lektire stvorilo određeno znanje o toj temi, ne stručno u pravom smislu, ali znanje prosvijećenog laika, da tako kažem. Čitanje knjige „Poslanik Muhamed i Jevreji“ Arona Albaharija vratilo me mojim djetinjim otkrićima nudeći mi zaokružen i impresivno eruditan pogled na jednu temu koja me i lično zanima, te za koju mislim da je u savremenom svijetu izuzetno važna.

U stilu istovremeno neobično pitkom i stvarnim znanjem „potkovanim“, Albahari najprije iscrtava osnovni istorijsko-geografski kontekst price o predislamskoj Arabiji. Zatim govori o pojavi Poslanika Muhameda i njegovim odnosima sa lokalnim Jevrejima. Riječ je o tematici koja onima koji nešto bolje poznaju ranu istoriju islama nije nova, no Albahari uspjeva, u maniru sličnom onom najboljih autora naučnopopularne literature, da te događaje sumira i ispripovjeda na način zanimljiv i onima koji o toj faktograđi imaju dubinsko znanje, kao i onima koji će iz knjige o tome nešto tek naučiti. U tom smislu, njena potencijalna publika je zaista široka; ovo nije stručna knjiga, ali s druge strane, ni stručnjacima neće biti dosadna. Aron Albahari zna da priča, odnosno da organizuje naraciju. Za ovaku vrstu knjiga to je ključni talent. Kao što većina istorijskih knjiga namijenjenih širokoj publici nije bazirana na arhivskom istraživanju i podastiranju novih otkrića, nego na literarnom daru i sposobnosti da se ogromni materijal selektuje i vješto kompilira, tako je i autor manje nadaren od Albaharija mogao da izabere istu ovu temu, ali bi imao strašno veliki problem da se izbori s njom, što zbog opširnosti, što zbog kompleksnosti. Albahari se, međutim, s njom nosi trijumfalno.

Izuzetno je zanimljiv, pregledan i sadržajan dio knjige u kojem je analizirao prisustvo Jevreja u Kur'anu. Posebno nadahnuto Albahari piše o čuvenom Muhamedovom „noćnom putovanju“ koje je i jedan od temelja za važnost Jerusalima u islamu, što je, naravno, jedan od istorijski i političkih ključnih lajtmotiva jevrejsko-muslimanskih sukoba. Kod Albaharija je važno da se on ne postavlja „navijački“. I jedna od vrijednosti njegove knjige leži u tom „sine ira et studio“ pristupu.

Pred kraj knjige su i biografsko-eseističke skice o važnim figurama i jevrejske i muslimanske istorije. One su dobar primjer nečega što se u knjizi primijeti, naravno, i ranije: književnog dara Arona Albaharija. Uz pismenost, upućenost i akribiju, to je još jedan sastojak koji ovu prozu čini toliko privlačnom. U ovom dijelu knjige, neke od najzanimljivijih stanica tiču se Isusa Hrista, odnosno Ise (po islamu) ili Jošue (po judaizmu). Tu je i

izuzetno zanimljiva komparativna analiza mesta i uloge anđela u jevrejskoj vjeri i islamu.

Završni dio knjige, pod naslovom „Medusobne prožetosti i suprotnosti judaizma i islama“ nameće se kao svojevrstan zaključak. Citirajući na ovom mjestu palestinskog mislioca Sarija Nuseibija kad kaže: „U Jerusalimu ne postoji mesto koje samo jedna strana može nazvati svetim, a isto važi i za grobove u Hebronu“ (Makpeli, grobnići praotaca i pramajki jevrejskog naroda: Abrahama, Jakova i Isaka, Sare, Rebeke i Lee, a koja je pretvorena u džamiju, o.a.), Albahari i izborom ovog konkretnog citata i autora koga citira kao i svojim pravatnim objašnjenjem, demonstrira poziciju iz koje nastupa.

Pri kraju knjige je još jedan detalj koji me vratio u djetinjstvo. Travnik je grad u kojem u samom centru grada, praktično na samoj glavnoj ulici, postoje grobovi istaknutih figura iz otomanskog perioda: od vezirske turbeta do mezara drugih davnih uglednika. Na malom sačuvanom groblju pored Lukačke džamije, koja je zapravo zadužbina supruge u srpskoj i beogradskoj istoriji dobro poznatog vezira Marašli Ali-paše, najvidljiviji, najočuvaniji i najdominantniji nadgrobnički na sebi ima veliku karakterističnu Davidovu zvijezdu. U nekoj diskusiji s gimanzijskim profesorom istorije, jedan drug je tvrdio da je to dokaz da je to grob nekog Jevrejina, a profesor je objasnio da se isti simbol koristi i u muslimanskoj ornamentici kao „Sulejmanov muhur“ (odnosno pečat). O mjestu ovog simbola u islamskoj istoriji, piše u svojoj knjizi i Aron Albahari.

Najposljeku, što, naravno, ne znači da je manje važno, knjiga je metodološki uzorno napisana sa pozivanjem na izvore koji čitaocu koji ima namjeru da dalje proučava ovu temu, nudi itinerer za to intelektualno putovanje. Takođe, izbor ilustracija kojima je knjiga obogaćena stvara sjajnu vizuelnu pozadinu ove uzbudljive i značajne price. Fotografije, minijature, tabele i reprodukcije umjetnickih slika čine iskustvo čitanja ove knjige još sugestivnijim.

U današnjem Beogradu, na jednoj od ključnih istorijskih raskrsnica istoka i zapada, u gradu koji je takođe obilježen i jevrejskim i muslimanskim prisustvom, gdje se na Dorčolu sjedišta jevrejske i muslimanske zajednice praktično dodiruju, ova knjiga nije samo prvorazredni kulturni događaj, nego i primjer pravog ekumenizma odnosno pokušaja razumijevanja vlastite zajednice kroz iskustvo Drugog. Važno je što se pojavila, a ja sam i lično počastvovan što mogu na ovaj način, otvorenih očiju i otvorenog srca, pozvati čitaoca da je pročita. Uloženo vrijeme i pažnja će se više nego isplatići.

U Beogradu, avgusta mjeseca 2020.

Jovica Aćin

Izgubljeni Mesija

Nemojmo očekivati da će doći Mesija i izbaviti nas od patnje u ovome hudom svetu. Ali, pomišljaj da bismo ipak mogli verovati u Mesiju koji bi bio, ako ne spasitelj, barem okrepitelj jezika. Jezik bez pisaca jenjava i lišava nas prilike da imenujemo i tako možda preinačavamo sopstveni udes u raznolikim komplikacijama sveta na kome podjednako rade pravi i jeretički demijurzi. Svaki do kraja predani pisac je u neku ruku takav mali, malecki mesija jezika. Otuda je poljski jezik srećan jezik, jer je na njemu pisao Bruno Šulc, neuporedivi pisac, koji je svoj kratkoveki život od rođenja (1892) do smrti proboravio u zabačenom galicijskom gradiću Drohobiču. Radio je kao nastavnik slikanja u tamošnjoj gimnaziji. Osim sjajne prepiske preostale za njim (svaki post-skriptum je bio neka luda priča), mada su mnoga pisma zagonetno iščezla, te nekoliko desetina crteža i grafika koji su umetnička povest za sebe, i nešto proznih fragmenata zatečenih u časopisima, njegovo delo se svodi na pregršt priča smeštenih u dve zbirke, *Prodavnice cimetove boje* i *Sanatorijum pod znakom Peščanika*.

Pregršt priča, ali kakvih priča!? U njih se možete zaklinjati. Mitske fantazije u kojima je pripovedač, kaže sam, nazreo mitologizaciju svoje stvarnosti. Niko ne bi smeo sebi da oprosti ako nije makar jednu od njih pročitao. Osim nabrojenog, Šulc više nije stigao. Nasred ulice ga je (1942) ubio nacistički oficir. Poznato je, ipak, da je godinama pre nego što mu je krvnik ispalio dva metka u glavu, započeo svoj roman *Mesija*. Rukopis romana je izgubljen, nestao je tih mračnih godina, od kojih nikako da svane, tako reći u stopu za svojim tvorcem. Da nije reč jedino o neizrecivom gubitku, već i o svojevrsnoj enigmi, svedoče potonji istraživači.

Američka profesorka Sintija Ozik, u svome delu *Mesija iz Stockholm*, otkrila je izvesnog novinara, književnog kritičara u lokalnom listu, po imenu Lars Andemening. Ovaj zanesenjak istočnoevropskom književnošću, i ne baš pouzdani kritičar, duboko u sebi je o svom poreklu znao da je rođeni sin Bruna Šulca, koji se inače nikada nije ženio, ali nije bio i bez prijateljskih, pa i strasnih, nalik Kafkinim, i dvostručnih veza s dve-tri žene. Kada je paru bliskih osoba, knjižarima i trgovcima retkim starim rukopisima, poverio svoju tajnu, ubrzo mu je upriličeno poznanstvo s deyojkom koja je opet, sa svoje strane, tvrdila da je Šulcova čerka i kao dokaz podnela na uvid izgubljeni rukopis *Mesije*. Dok u sumrak, pored kamina, čita unikatni rukopis, Lars u jedan mah, pod navalom

neobjašnjivog bezumlja, da ne bi prepukao, baca delo u vatu. I tako, po gospodici Ozik, *Mesija* navodno po drugi put napušta ovaj svet.

David Grosman iz Jerusalima, pak, sledeći Šulcove tragove, ustanovljuje ne samo da je Šulc uspeo da se spase iz Drohobiča, i da je stigao do obale Severnog mora, u blizini Danciga, nego da je poneo i svoj roman. Grosman je na stotinak stranica u knjizi *Videti pod: ljubav* detaljno opisao to neverovatno bekstvo i njegov ishod. Ukratko, Šulc se bacio u more, pretvorio u lososa i, pošto je priložio *Mesiju* kao diplomu, bio primljen za varenog profesora u visokoj podmorskoj školi lososa. Kako god bilo, i u tom slučaju roman nam je još nedostupan.

Poljski književnik i istoričar Ježi Ficovski se četrdeset godina iscrpno i samopregorno bavio sređivanjem i priređivanjem Šulcovog dela, traganjem za njegovim spisima, crtežima i pismima. I uprkos očajničkom naporu nije dospeo do izgubljenog *Mesije*. Samo zbog tog romana – za kojim me muči neizreciva nostalgija, jer mi se čini da sam ga nekada, u nekom ranijem životu, svakako čitao, čak naučio naizust – istinski Mesija, koji nikako ne dolazi, morao bi da se smiluje i još jednom podari život Brunu Šulcu. Da ga vaskrsne, da Šulc povrati, da iznova napiše izgubljenog *Mesiju*. Tada ću verovati da mesijanska istina nije samo još jedna varka o nebeskom spasenju. Roman *Mesija* bi za to bio nepobitan dokaz.

No, zasad je situacija sledeća. Nikada nećemo saznati koliko je izgubio ne samo poljski jezik, i koji mu je ideo nesreće time dosuđen, nego koliko smo svi mi izgubili s nestankom Šulcovog romana. Međutim, ja znam, i za to dajem ruku kojom vam ovo pišem, i vrag mi jezik osušio: pokradeni smo za neizmerno i nenadoknadivo sleme mnogih budućih svetova.

“Demokratija”, subota/nedelja, 13-14.09.1997.
Izgubljeni Mesija, str. 85-87 [u:] **Duge senke kratkih senki:** izabrani mikrohaosi i prinove / Jovica Aćin. Beograd: Draganić, 1997 (Beograd, Janus).

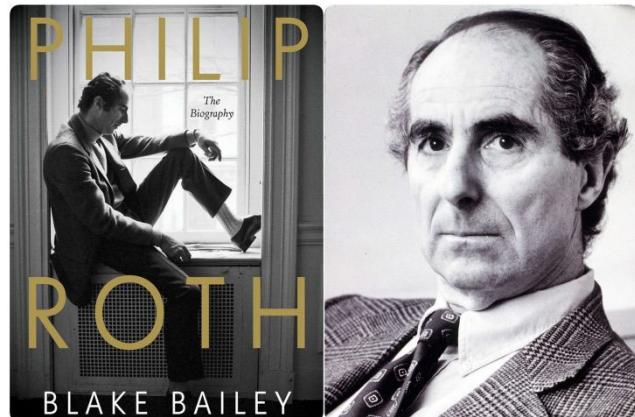

Jovica Aćin

Matija Jovandić

Knjige danju, žene noću

Filip Rot, veliki erotoman

Filip Rot Foto:SNAP / Zuma Press / Profimedia/Promo

Filip Rot je u svojim knjigama napisao sve o sebi, šta je moglo da ostane za biografiju, zapitali su se kritičari i ljubitelji proze jednog od najznačajnijih savremenih američkih pisaca. Upravo objavljena knjiga Blejka Bejlja, nazvana jednostavno „Filip Rot: Biografija“, pokazuje da je, uprkos svemu, dosta toga ostalo da slavni pisac ispriča svom biografu.

„Dve stvari me još čekaju, smrt i moj biograf. Ne znam čega više da se plašim“, rekao je Filip Rot svom prijatelju Bendžaminu Tejloru pred kraj života. Rot je i sam napisao „Činjenice: Autobiografiju romanopisca“ (1988), memoarsku knjigu „Nasleđe: Istinita priča“ (1991) o odnosu prema svom ocu, u godinu ranije objavljenom romanu „Obmana“ glavni lik zove se Filip Rot, kao i u godinu kasnije objavljenoj „Operaciji Šajlok: Ispovest“, a u „Zaveri protiv Amerike“, alternativnoj istoriji SAD-a u kojoj je Čarls Lindberg pobedio Frenklina Ruzvelta na izborima 1940. godine, u središtu priče je porodica Rot.

Ako Rot i nije nazivao svoje protagoniste svojim imenom, bili su to njegovi alter egoi. Najpoznatiji je Nejtan Zakerman, glavni lik u trilogiji nazvanoj po njemu, kao i u još desetak romana, među kojima su i „Pisac iz senke“ (1979) ili „Američka pastoralica“ (1997), za koji je Rot osvojio Pulicerovu nagradu. Pored toga, činjenice iz piščevog života su, na ovaj ili onaj način, rasute i u drugim njegovim knjigama.

Bejlj, koga je čuveni pisac sam odabrao 2012. da ispiše njegovu životnu priču, ispričao je da je

„saradnja bila uzajamno uvažavajuća i potpuna“. Rot mu je dao neograničeni pristup „kilometrima fascikli“, kao i rukopisima, prepisci, memoarskim i drugim beleškama koji se čuvaju u 300 kutija u Kongresnoj biblioteci. Osim toga, u dugim intervjuima je Bejlju ispričao „skoro svaki detalj potrebnih informacija, bez obzira na to koliko su intimni“, puštajući ga da od toga napravi šta god želi, ali tako što mu je „prethodno govorio, često naširoko, o tome šta bi on uradio od toga“. Bejlji je biografiju na više od 900 stranica otvorio Rotovim rečima: „Ne želim da me rehabilituješ. Samo me napravi zanimljivim“. I sudeći po kritikama sa jedne i „vađenjem pikanterija“ u medijima sa druge strane, uspeo je u tome.

Div američke literature, dobitnik Pulicera i dve Nacionalne nagrade za književnost, predstavljen je iz ugla kakav se naslučivao iz njegovih romana: osim što mu je za pisanje bio potreban potpuni mir i umeo je da bude neprijatan da bi ga sebi obezbedio, osećao se zarobljenim u dva braka, zbog pokušaja samoubistva boravio je u psihijatrijskoj klinici, a sa druge strane je, gonjen ogromnim libidom, bio „poznati ženskaros“ i pravi erotoman.

Na pitanje kada je bio najsrećniji, Rot je premislio i odgovorio Bejlju da je to bilo u godini kada je diplomirao na Univerzitetu u Čikagu. Osećao se tada slobodnim da juri svoj stalni „bajronovski san“, što je značilo „bibliografija danju, a žene noću“. To je, u velikoj meri, narednih šest decenija i uspevao da ostvari, iako je u ovom „idealnom rasporedu“ morao da pravi kompromise, na štetu jednog ili drugog.

Dok je služio vojsku u Fort Diksu, ispričao je Rot u biografiji, redovno ga je posećivala njegova opsesivna ljubavnica Maksin Grofski i opisao je da su, svaki put kada bi se sreli, čim zatvore vrata, u strasti cepali odeću jedno drugom. „Nisam to radio neko vreme. Sad lagano skinem odeću, okačim je, odem u krevet i čitam. I uživam u tome jednakom kao što sam uživao u cepanju odeće“, rekao je Rot, u svom maniru.

Ispostavilo se da su dve najveće traume u njegovom životu bile dva braka. Osećao se zarobljenim u njima. Prvo sa Margaret Martinson, konobaricom starijom pet godina od njega, sa kojom je ušao u vezu malo pre nego što su se venčali 1959. godine, da bi, kako je rekao, video da li može da osvoji „šiksa plavušu“. Ona ga je, navodno, u brak uvukla kada mu je rekla da je zatrudnela, tu tvrdnju je „dokumentovala“ testom za koji je iskoristila urin trudne beskućnice i zapretila mu da će da se ubije ako je ostavi.

Cetiri godine „gorkog, osiromašenog, seksualno nepoželjnog“ braka okončano je razvodom. Dok je bio u tom braku, debitovao je zbirkom „Zbogom, Kolumbus“ (1960), za koju je dobio Nacionalnu nagradu za književnost, a nakon što se razveo (i bivša žena mu poginula u saobraćajnoj nesreći), seo je i napisao „Portnojevu bolku“ (1969). Taj

satirični roman mu je doneo svetsku slavu, ali i kontroverze zbog otvorenog tematizovanja seksualnosti, a posebno zbog eksplicitnih delova, uključujući tu i detaljne opise masturbacije (između ostalog i parčetom džigerice).

U drugom braku, ili „zamci“, sa britanskom glumicom Kler Blum proveo je skoro dve decenije, prikazane u njenim memoarima „Napuštajući kuću lutaka“, gde pisca poprilično optužuje, za razne drame. Između ostalog, Rot joj je dao da pročita njegov roman „Obmana“, pun lascivnih scena sa promiskuitetnim protagonistom Filipom Rotom za koji ona nije baš bila sigurna da ih je izmislio. A žena tog protagoniste portretisana je kao dosadna, sredovečna glumica koja stalno cmizdri zbog njegovih mlađih ljubavnica.

„Kao mažena poznata ličnost, Rot je preferirao seks sa minimumom obaveza. U redu, ali kao čovek sa napolna monaškom rutinom, želeo je i porodični život, a bez tereta. Cenio je to da ima privatnost i vreme za pisanje, a potom, da bi razbio monotoniju, malo seksualnih avantura. Navodno, Rot je očekivao da se njegove devojke ponašaju kao supruge, a da se supruge ponašaju kao devojke. Iznenadivalo ga je što žene to nisu doživljavale kao čar. Kada se zabava završi, one postanu (tako on to sugerije) nadžak-babe, žrvnji, neurastenične dosade“, piše, između ostalog, Stiven Metkalf iz „Los Andeles Tajmsa“ nakon što je pročitao Bejljevu knjigu, ocenjujući da je biograf često zauzimao piščevu stranu.

Malo pre nego što se razišao sa drugom suprugom, doživeo je nervni slom, a razmišljanja o samoubistvu dovela su ga i u psihijatrijsku kliniku. Imao je tada 60 godina. Po izlasku je napisao „Sabatovo pozorište“, roman u kom je glavni lik nezaposleni bivši lutkar, sklon prostitutkama, prevarama i povremenom seksu, koji se u nekom trenutku zapita da li da sebi jednostavno oduzme život. Za taj roman dobio je ponovo Nacionalnu književnu nagradu.

U Bejljevoj knjizi, Rot je predstavljen kao osoba u kojoj su se sukobljavale različite ličnosti. Umeo je da bude pažljiv i darežljiv prema rođacima i prijateljima, ali i neverovatno sebičan kad se radilo o njegovoj umetnosti. Umeo je da bude i najbolje i najgore društvo. U njemu su bile ukorenjene vrednosti male sredine Njuarka njegove mladosti, ali nije imao problema sa tim da ih i potpuno razori. Na očeve zgražavanje, odbacio je svoje jevrejstvo dan nakon bar micve, objavljajući da je njegova vera u tome da bude „poliamorični humorista“, piše Tim Adams iz „Gardijana“.

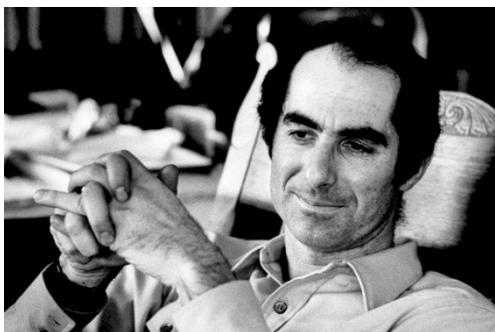
I koliko god beskrajno duhovit umeo da bude u svojim knjigama, bilo je i onih koji su ga kao ličnost smatrali dosadnim, poput kritičara Alfreda Kazina („uvek mi je bilo drago da vidim kako odlazi sa svim svojim cvetanjem i samodovoljnošću“) ili nametljivim, poput glumice Nikol Kidman. A ona mu je „slomila srce“.

Rot ju je upoznao 2002. godine, piše u biografiji, kada je ona izabrana za ulogu Faunije Ferli snimanom po njegovom romanu „Ljudska mrlja“. Kidmanova, tada 35-godišnja filmska zvezda, pozvala je Rota, tada 69-godišnjaka, preko zajedničkog advokata za razvode da porazgovaraju o liku. Rot joj je posavetovao da ode u sigurnu kuću i tamo popriča sa najpametnijom ženom, a da posle o tome porazgovaraju uz večeru u „jednom i jednom mestu u kom gluvari“ u Njujorku, u restoranu „Ruski samovar“. Dok se nije upoznao sa glumicom, snimanje ga nije mnogo zanimalo. A onda je počeo da odlazi i na setove. Nakon što je video Kidmanovu u sceni na koncertu sa Entonijem Hopkinsem, rekao je: „Žao mi što moram ovo da kažem pred Nikol... Ali to što je uradila, bilo je sjajno. Možete da vidite šta joj se odvija u glavi, a sve što je uradila bilo je da krene da dotakne tog čoveka, a onda se predomisli“.

Rot je tvrdio da se njegovo prijateljstvo sa Kidmanovom „ohladilo“ nakon nekoliko telefonskih poziva, ali su pouzdani izvori potvrdili da su njih dvoje izašli zajedno bar još jednom. Rot je čak iznajmio i limuzinu i došao pred njen hotel i zgrauuo se kada ju je video kako silazi u foaje obučena u džins i zbnjena što ga vidi. Izvinila mu se, rekavši da je mislila da treba da se vide sutradan, i predložila da ode sa njim do hotelskog bara na čašu vina. Rot je tu prasnuo i otišao, van sebe od besa. Kada ju je kasnije sreo Rotov prijatelj i pomenuo pisca, glumica je poručila: „Recite mu da odraste“.

Rot, uprkos ogromnim količinama seksa u pauzama pisanja svoje 31 knjige, nije imao dece. Pred kraj života, duboko se vezao za decu svoje nekadašnje ljubavnice Džulije Golijer, koja je postala njegova saradnica. Poslednje zabeležene reči velikog pisca u bolnici, pre nego što je preminuo od posledica srčanog udara (a u sobi se zatekao i Bejli), bile su: „Voleo sam tvoje klince. Oni su bili radost mog života“. Njima je u testamentu ostavio značajno nasledstvo. Većina preostale njegove imovine prešla je u ruke gradske biblioteke u Njuarku, tamo gde je prvi put počeo da se pita: „Šta me je napravilo piscem“.

Nova.rs/kultura/8. april 2021.

Filip Rot

Ana Stjelja

„Stihovi ponosa“ Florbele Ešpanke

(Udruženje „Alia Mundi“, Beograd, 2021)

Udruženje „Alia Mundi“ objavilo je novo izdanie, izbor iz poezije jedne od najznačajnijih i najvoljenijih portugalskih književnica Florbele Ešpanke, pod naslovom „Stihovi ponosa“.

Knjiga „Stihovi ponosa“ portugalske pesnikinje Florbele Ešpanke predstavlja izbor iz njene poezije koja je nastala u periodu od 1919. godine kada je objavljena njena prva zbirka poezije „Livro de Mágicas“, potom zbirke „Livro de Soror Saudade“ pa sve do 1931. godine kada je posthumno objavljena njena zbirka „Charneca em flor“. Naslov čitave zbirke je preuzet iz naslova Ešpankine pesme „Versos de orgulho“, koji možda na najbolji način sublimira lični te duhovno-misaoni diskurs njene poezije.

Kao pesnikinja veoma tragičnog životnog usuda (nalik na usud američke pesnikinje Silvije Plat), Ešpanka je u svoju poeziju utkala sve svoje misli, slutnje, patnju i lične emotivne nesreće koje je čuvala doboko u sebi. Ta duboka misaonost, otvorenost u izrazu ali i naglašeni ponos jedne vremenske žene, odrazili su se na njenu poeziju i u potpunosti je oblikovali.

Izbor iz poezije „Stihovi ponosa“ upravo odražavaju Ešpankin lični, ali i poetski svet. U ovaj izbor uvršteni su neki od njenih najčuvenijih stihova. Kako se teme i motivi njenih pesama ponavljaju, izabrani su oni stihovi koji na najpoetičniji način progovaraju o Ešpankinoj pesničkoj okupaciji: ljubavi, žudnji, patnji, smrti, poeziji.

Ova zbirka poezije se simbolično objavljuje povodom jubileja, 90 godina od kada je (posthumno) objavljena poslednja zbirka poezije Florbele Ešpanke.

Publikovanje ove knjige pomogao je portugalski Institut Kamoiš u saradnji sa Upravom za knjigu, arhiv i biblioteke.

Terorizam

Savez jevrejskih opština Srbije je izdao knjigu *Terorizam kao oruđe palestinskih ekstremista* Tijane Sorgić.

Knjiga se na 350 strana bavi demistifikovanjem intencija Palestinske samouprave i metodama indoktrinacije palestinskog stanovništva, definisanjem i pojmovnim mapiranjem terorizma, distinkcijom između terorizma i drugih oblika političkog nasilja, generisanjem doktrine džihada radikalnih islamista i genezom formulisanja istog kroz vekove, razvojnim fazama islamskog prava, reformom islama kao inicijalnom tačkom radikalizacije i generisanja salafističkog džihadizma, terorističkim organizacijama u okruženju Izraela i njihovim strategijama u procesu donošenja odluka i postavljanja ciljeva, posledicama sporazuma sa Iranom, državom koja koordinira i finansira terorizam, na bezbednost Izraela, prvom i drugom intifadom i antisemitizmom kao kvintesencijalnom tačkom okupljanja radikalnih islamskih elemenata.

Tijana Sorgić

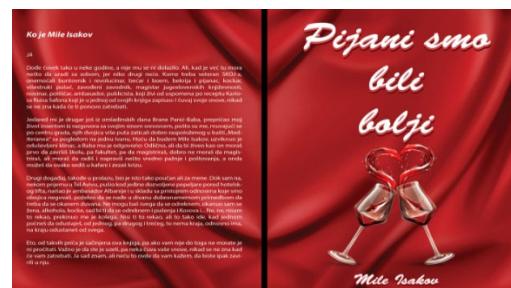
Snežana Miletić

Mile Isakov: Nema više s kim čovek da pije, ni da se keri. Nema ljudi.

Boem, revolucionar, novinar pre svega, napisao je knjigu ingenioznog naslova "Pijani smo bili bolji", koja izlazi ovih dana. Voleće je oni koji razumeju perfekat u kojem je kafana, a ne istorija, bila čudesna učiteljica života. Posle hedonizma i renesanse, usledilo je otrežnjenje u vidu "političkog kupleraja iz kojeg se ne izlazi nevin", kaže Isakov i dodaje: "Savest mi je čista, ali ne sasvim mirna, jer su u mojoj smeni izneverena sva obećanja i očekivanja. Pored mene živog. Za to nema opravdanja".

Ove reči ispisane na koricama nove knjige Mleta Isakova, ingenioznog naslova "Pijani smo bili bolji", koja će se ovih dana pojaviti pred čitaocima - a moći će da se kupi u svim "Univerekspot" objektima, najbolji su uvod za ovo štivo koje pretresa ne samo jednu - duhom - raskošno bogatu geografiju, već i celo jedno upokojeno vreme koje je vrcalo od kozera, tih "primenjenih umetnika razgovora", u kojem se duh kerio uz lepog Jovicu i tambure od Silbaša preko Deronja i Bačke Palanke preko "Drezveja", "Orača" i "Keca", pa sve do prozora u Zmaj Jovinoj ulici, sa kojeg se formirao duh Nezavisnog društva novinara Vojvodine, prvog takvog udruženja na prostoru bivše Jugoslavije, koje je inicirao upravo autor knjige "Pijani smo bili bolji". (Intervju sledi u sledećem Lamedu) www.021.rs

65. nagradni konkurs SJOS za 2021. godinu

*Savez jevrejskih opština Srbije raspisuje
65. nagradni konkurs za radove sa
jevrejskom tematikom iz oblasti:*

- 1) KNJIŽEVNOST (roman, pripovetka, pesma)
- 2) NAUČNI RAD

- 3) MEMOARI I HRONIKE

Žiri dodeljuje ukupno tri nagrade.

Žiri može odlučiti da nagrade dodeli i drugačije. Radove slati na srpskom ili srodnim jezicima, kucane mašinom ili na kompjuteru, u dva primerka koji se ne vraćaju.

Autori ne mogu konkurisati sa radovima koji su već objavljeni ili nagrađeni na nekom drugom konkursu.

Radovi se potpisuju šifrom i dostavljaju uz drugi zatvoreni koverat sa razrešenjem šifre.

Krajnji rok za podnošenje radova je **31. avgust 2021.**

Rezultati konkursa biće objavljeni u listu „Politika“ krajem meseca novembra 2021.

Radove slati na adresu:

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA SRBIJE / za

Nagradni konkurs /

Knjeginje Ljubice 14, 11000 BEOGRAD

U ovom broju

Tomislav Marković: Šejtan je vodio rat na prostoru bivše Jugoslavije

Marija Stefanović: Gordana Ćirjanić „Kuća u Puerto“

***Haruki Murakami „Prvo lice jednine“

Narcisa Potežica: Što čini jabuku?

Amos Oz: Srce probodeno strelicom

Muharem Bazdulj: O Svojima kroz pogled Drugog

Jovica Aćin: Izgubljeni Mesija

Ana Stjelja: „Stihovi ponosa“ Florbele Ešpanke

***Terorizam

Snežana Miletić: Mile Isakov „Nema više s kim čovek da pije, ni da se keri. Nema ljudi.“

Alia Mundi
Magazin za kulturnu raznolikost
<https://istocnibiser.wixsite.com/ibis>
<http://aliamundimagazin.wixsite.com/alia-mundi>

Ne zaboravite da otvorite
www.makabijada.com

[http://balkan-
sehara.com/prica1_2017.html](http://balkan-sehara.com/prica1_2017.html)

Istraživački i dokumentacijski centar
www.cendo.hr

Lamed

List za radoznaće

Redakcija - *Ivan L Ninić*

Adresa: Shlomo Hamelech 6/21

4226803 Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 61 14

e-mail: ninic@bezeqint.net

<https://listzaradoznaće.wixsite.com/lamed>

*Logo Lameda je rad slikarke
Simonide Perice Uth iz Vašingtona*